

การสร้างเรื่องเล่าพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสัมพันธมิตร : ปฏิบัติการใต้ดิน เชลยศึกและการเมืองของความทรงจำ¹

นิภาพร รัชตพัฒนากุล*

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเทศไทย

Constructing Thai–Allied Foundational Narratives: Underground Resistance, POWs, and the Politics of Memory

*Nipaporn Ratchatapattanakul**

Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 9 December 2025

Revised 14 February 2026

Accepted 19 February 2026

คำสำคัญ

สงครามโลกครั้งที่สอง

ความทรงจำข้ามพรมแดน

เรื่องเล่าพื้นฐาน

ความสัมพันธ์ไทยกับสัมพันธมิตร

ภูมิรัฐศาสตร์สงครามเย็น

* Corresponding author

E-mail address:

nipaporn.r@arts.tu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสร้างเรื่องเล่าพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยศึกษาจากประกาศของรัฐบาล หนังสือสารคดีการเมืองภาษาไทย และหนังสือสารคดีภาษาอังกฤษที่ถูกแปลเป็นภาษาไทยที่เผยแพร่ระหว่าง ค.ศ. 1945 ถึงต้นทศวรรษ 1960 ผลการศึกษาพบว่าภายหลังจากสงครามยุติมีคำอธิบายทางการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรที่ยอมรับร่วมกันสองแบบ คือ โครงเรื่องเน้นปัจจัยภายในประเทศและโครงเรื่องเน้นมิติจิตใจของสัมพันธมิตร หนังสือสารคดีการเมืองภาษาไทยส่วนใหญ่เขียนขึ้นภายใต้โครงเรื่องทั้งสองนี้ โดยเลือกอ้างอิงหนังสือภาษาอังกฤษบางเล่มที่เสริมความน่าเชื่อถือ ขณะเดียวกันก็ละเลยเรื่องราวของเชลยศึกสัมพันธมิตรบนเส้นทางรถไฟสายไทย-พม่า ซึ่งเป็นเรื่องราวที่แพร่หลายที่สุดในตลาดหนังสือภาษาอังกฤษในช่วงเวลาเดียวกัน ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยคัดสรรและจัดการเรื่องเล่าพื้นฐานเกี่ยวกับสงครามอย่างเป็นระบบ โดยเลือกเรื่องเล่าเฉพาะที่สอดคล้องกับบริบทการเมืองภายในประเทศและภูมิรัฐศาสตร์โลก ภายหลังจากสงคราม กระบวนการดังกล่าวทำงานสอดประสานกับเรื่องเล่าพื้นฐานในประเทศสัมพันธมิตร

¹ บทความวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากกองทุนวิจัยคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2566, สัญญาเลขที่ 16/2566

Keywords:

Second World War,
transnational memory,
foundational narrative,
Thailand–Allied relations,
Cold War geopolitics

Abstract

This article aims to examine the construction of foundational narratives concerning the relationship between Thailand and the Allied powers in the period after the Second World War. The study is based on government announcements, Thai political documentary books, and English-language documentary books translated into Thai that were published between 1945 and the early 1960s. The findings show that after the end of the war, there were two mutually accepted official explanations of Thai–Allied relations. The first narrative emphasized domestic factors within Thailand, while the second highlighted the goodwill and friendship of the Allied powers. Most Thai political documentary works were written under these two narrative frameworks, selectively citing certain English-language books in order to enhance their credibility. At the same time, they largely ignored the story of Allied prisoners of war on the Thai–Burma Railway, although this topic was the most widely circulated in the English-language book market during the same period. The study suggests that Thai society systematically selected and managed foundational war narratives by choosing only those stories that were consistent with domestic political contexts and the postwar global geopolitical order. This process operated in parallel with, and in coordination with, foundational narratives in the Allied countries.

1. บทนำ

ในสังคมโลกภาษาอังกฤษ เรื่องราวของเชลยศึกสัมพันธมิตรบนเส้นทางรถไฟสายไทย-พม่าเป็นเรื่องเล่ายอดนิยมที่สะท้อนภาพจำความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ดังจะเห็นได้จากภาพยนตร์เรื่อง *Bridge on the River Kwai* ถูกกล่าวถึงในงานวิชาการหลายชิ้นว่ามีอิทธิพลต่อการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สอง (Boggett, 2000, pp. 118-119; Hashimoto, 2022, p. 5) โดยบทภาพยนตร์เรื่องนี้ดัดแปลงมาจากนวนิยายชายตีภาษาฝรั่งเศสของ Pierre Boulle เรื่อง *Le Pont de la rivière Kwai* ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1952 แปลเป็นภาษาอังกฤษในปี ค.ศ. 1954 บริษัท Columbia Picture ดัดแปลงเป็นบทภาพยนตร์ถ่ายทำที่ศรีลังกาช่วงต้นปี ค.ศ. 1957 และออกฉายในอังกฤษ สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น ในปลายปีเดียวกัน หลังจากนั้นไม่นานก็เข้าฉายในอีกหลายประเทศเช่นที่เยอรมันตะวันตกและไทยในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1958 ที่สิงคโปร์ในเดือนเมษายนปีเดียวกัน ภาพยนตร์ประสบความสำเร็จมากทั้งรายได้และเสียงวิจารณ์ โดยได้รับรางวัลออสการ์มากถึงเจ็ดรางวัล

นิตยสารบันเทิงของไทยต่างลงข่าวประชาสัมพันธ์ภาพยนตร์ *Bridge on the River Kwai* อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ภาพยนตร์ยังอยู่ในระหว่างการถ่ายทำ เนื่องจากมีนักแสดงชื่อดังชาวไทยร่วมแสดงด้วยคือ วิไลวรรณ วัฒนพานิช เยาวนารถ ปัญญาโชติ งามตา ศุภพงศ์ กรรณิการ์ ดาวคลี่ และนักแสดงรับเชิญอย่าง ม.ร.ว.พงษ์พรหม จักรพันธุ์ โดยนักแสดงชาวไทยทั้งหมดรับบทชาวบ้านที่ช่วยเหลือเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรที่พยายามหลบหนีจากการควบคุม รวมทั้งยังมีส่วนสำคัญในการกิจร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรทำลายสะพานข้ามแม่น้ำแควอันเป็นตอนจบของเรื่องอีกด้วย (พงษ์พรหม จักรพันธุ์, ม.ร.ว., 2514) แม้ นิตยสารบันเทิงจะลงข่าวว่าภาพยนตร์ได้รับความนิยมมีรายได้เป็นอันดับหนึ่งในบรรดาภาพยนตร์ต่างประเทศที่เข้าฉายในไทยเมื่อปี ค.ศ. 1958 แต่เมื่อพิจารณาถึงช่วงเวลาที่ยาวอยู่ในโรงซึ่งค่อนข้างสั้น โดยเปรียบเทียบกับภาพยนตร์ต่างประเทศเรื่องอื่นในปีเดียวกัน อาจเป็นร่องรอยว่า *Bridge on the River Kwai* ซึ่งเข้าฉายในไทยครั้งแรก อาจไม่ประสบความสำเร็จเท่าการกลับมาฉายใหม่อีกครั้งในปี 1964

ในทางกลับกันผู้ชมในโลกภาษาอังกฤษนั้นคุ้นเคยกับเรื่องราวของทางรถไฟไทย-พมามากกว่าสังคมไทย นอกจากเหตุผลที่พม่าเป็นดินแดนอาณานิคมของอังกฤษแล้ว อีกทางหนึ่งกองทัพอังกฤษเองก็เผยแพร่เรื่องเล่าของเชลยศึกในค่ายของญี่ปุ่นในช่วงหลายเดือนสุดท้ายก่อนญี่ปุ่นยอมจำนน อีกทั้งคณะทำงานของอังกฤษในศาลทหารระหว่างประเทศสำหรับตะวันออกไกล (International Military Tribunal for the Far East หรือ Tokyo Trial) ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ระหว่างพฤษภาคม ค.ศ. 1946 ถึง พฤศจิกายน ค.ศ. 1948 ก็นำเสนอภาพความโหดร้ายของกองทัพญี่ปุ่นด้วยการเน้นย้ำเฉพาะสภาพโหดร้ายของค่ายเชลยก่อสร้างทางรถไฟบางค่ายจนกลายเป็นภาพแทนและภาพจำที่แพร่หลายที่สุดในสังคมโลกภาษาอังกฤษ (Hashimoto, 2022, pp. 194-197) เรื่องราวเกี่ยวกับทางรถไฟสายไทย-พม่าที่แพร่หลายอยู่แล้วในสังคมโลกภาษาอังกฤษเช่นนี้น่าจะมีส่วนสำคัญที่ทำให้ภาพยนตร์ประสบความสำเร็จอย่างมากดังที่กล่าวถึงไว้แล้วข้างต้น

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งระหว่างการฉาย *Bridge on the River Kwai* ในไทยและประเทศในโลกลanguageอังกฤษก็คือการประชาสัมพันธ์หนึ่งของบริษัท Columbia Picture ม.ร.ว.พงศ์พรหม น่าจะเป็นนักแสดงชาวไทยเพียงคนเดียวของเรื่องที่บริษัททำแผ่นประชาสัมพันธ์ให้เป็นการเฉพาะ นอกจากบทบาทกำนันโยซึ่งเป็นบทบาทที่โดดเด่น ประวัติชีวิตส่วนตัวของ ม.ร.ว.พงศ์พรหม ยังช่วยสร้างความสมจริงและน่าเชื่อถือให้กับบทกำนันโยซึ่งเป็นชาวบ้านในป่าลึกผู้ให้ความช่วยเหลือทหารฝ่ายสัมพันธมิตรและเสรีไทยจนสามารถทำลายสะพานข้ามแม่น้ำแควได้ แผ่นประชาสัมพันธ์หนึ่งเน้นแนะนำชีวประวัติของ ม.ร.ว.พงศ์พรหม ในฐานะดาราหน้าชาวไทยไว้ค่อนข้างละเอียดโดยกล่าวถึงประวัติการศึกษาที่ไปศึกษาต่อที่อังกฤษตั้งแต่อายุสิบสองปี จนจบการศึกษาด้านการทหารจากสถานศึกษาชั้นนำในอังกฤษ การที่ต้องออกจากราชการทหารภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ค.ศ. 1932 และที่สำคัญคือการกล่าวถึงในฐานะสมาชิกเสรีไทยในนาม “พันเอกบลูม” ผู้ดูแลค่ายกักกันพลเรือนและเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรในกรุงเทพฯ ซึ่งมีส่วนช่วยให้นักบินของฝ่ายสัมพันธมิตรที่ถูกจับเป็นเชลยศึกสามารถปฏิบัติงานใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นต่อไปได้ แม้ถูกจับกุม นิตยสารดาราไทยฉบับเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1957 ได้นำประวัติจากแผ่นประชาสัมพันธ์ภาษาอังกฤษมาเรียบเรียงไว้เป็นส่วนหนึ่งของบทสัมภาษณ์ ม.ร.ว.พงศ์พรหม เพื่อประชาสัมพันธ์ภาพยนตร์เรื่องนี้ด้วยเช่นกัน (พงศ์พรหม จักรพันธุ์, ม.ร.ว., 2514)

เนื่องจากเรื่องราวของเชลยศึกสัมพันธมิตรบนเส้นทางรถไฟสายไทย-พม่าเป็นเรื่องเล่ายอดนิยมในชุดเหตุการณ์เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองในดินแดนประเทศไทย โดยปรากฏอยู่ในกิจกรรมทางวัฒนธรรมมากมายทั้งภาพยนตร์ดังที่ยกตัวอย่างแล้วข้างต้น วรรณกรรม สถานที่ท่องเที่ยว ด้วยเหตุนี้งานศึกษาวัฒนธรรมความทรงจำจึงสนใจกรณีศึกษากิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทางรถไฟสายไทย-พม่าเป็นพิเศษ งานที่โดดเด่นและอาจกล่าวได้ว่าเป็นงานบุกเบิกคือชุดบทความ Notes on the Thai-Burma Railway ของ Boggett สืบขึ้นซึ่งตีพิมพ์ระหว่าง ค.ศ. 1999 ถึง 2005 บทความชุดนี้เป็นงานประวัติศาสตร์ที่พยายามทำความเข้าใจวัฒนธรรมความทรงจำข้ามพรมแดนที่ปรากฏอยู่ในเรื่องราวของทางรถไฟสายไทย-พม่า โดยย้อนกลับไปพิจารณาตั้งแต่ช่วงท้ายของสงคราม โดยเปิดประเด็นประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมความทรงจำว่าด้วยสงครามไว้เป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น บทความลำดับที่หนึ่งเรื่อง *The Bridge on the River Kwai – The movie* นั้น Boggett วิเคราะห์ภาพยนตร์เรื่องนี้ในฐานะสื่อที่หล่อหลอมความทรงจำเกี่ยวกับทางรถไฟสายไทย-พม่าในระดับสากล โดยชี้ให้เห็นว่าภาพยนตร์สร้างเรื่องเล่าผ่านกรอบเมโลดราม่าและศีลธรรมของฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งบิดเบือนประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์จริงของเชลยศึกและลดทอนความรุนแรงเชิงโครงสร้างของสงคราม ผลคือภาพจำของทางรถไฟสายนี้ถูกครอบงำด้วยมุมมองของฝ่ายสัมพันธมิตร ขณะที่แรงงานเอเชียและบริบทไทยแทบไม่ปรากฏในความทรงจำกระแสหลัก (Boggett, 2000)

หลังจากงานของ Boggett งานที่ศึกษาเรื่องทางรถไฟสายไทย-พม่าที่พบโดยมากเป็นงานศึกษาภายใต้กรอบการจัดการวัฒนธรรมที่ศึกษาแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดกาญจนบุรี เช่น Arrunnapaporn (2008, 2012) Beaumont and Witcomb (2015) Lennon (2018) Husa (2023) โดยภาพรวมงานกลุ่มนี้

ให้ความสนใจกับช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 อันเป็นช่วงเริ่มต้นการพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองในจังหวัดกาญจนบุรี และเน้นมิติความทรงจำข้ามพรมแดนที่ปรากฏอยู่ในสถานที่ท่องเที่ยว ตัวอย่างเช่นบทความของ Beaumont และ Witcomb วิเคราะห์ความทรงจำเกี่ยวกับทางรถไฟสายไทย-พม่าในฐานะความทรงจำข้ามพรมแดนที่มีลักษณะไม่สมมาตร (asymmetrical) โดยชี้ให้เห็นว่าความทรงจำของเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตร โดยเฉพาะออสเตรเลียและอังกฤษครอบงำการรับรู้ในระดับสากล ขณะที่ประสบการณ์ของแรงงานเอเชียและบริบทท้องถิ่นไทยถูกทำให้เลือนหาย ผู้เขียนเสนอว่าความไม่สมมาตรดังกล่าวสะท้อนอำนาจเชิงวัฒนธรรมและการเมืองของความทรงจำซึ่งถูกผลิตซ้ำผ่านพิพิธภัณฑ์ อนุสรณ์สถาน และการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

หลังทศวรรษ 1990 เมื่อพิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองในไทยมีความหลากหลายมากขึ้น จึงเริ่มปรากฏงานที่วิเคราะห์เรื่องเล่าชุดอื่นนอกเหนือจากเชลยศึกสัมพันธมิตรบนทางรถไฟสายไทยพม่า ตัวอย่างเช่น ชิวสิทธิ์ บุญเกียรติ (2556) ที่วิเคราะห์ความแตกต่างของเรื่องเล่าเกี่ยวกับกองทัพญี่ปุ่นในพิพิธภัณฑ์ที่จังหวัดกาญจนบุรีและพิพิธภัณฑ์ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชิวสิทธิ์แสดงให้เห็นเรื่องเล่าสองชุดที่แตกต่างกันเกี่ยวกับทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ได้แก่ เรื่องเล่าที่เน้นบาดแผล ความโหดร้าย และความทรงจำของเหยื่อ กับเรื่องเล่าที่มุ่งเน้นการปรองดอง การเยียวยา และมิตรภาพหลังสงคราม บทความชี้ให้เห็นว่าพิพิธภัณฑ์ไม่เพียงถ่ายทอดประวัติศาสตร์ แต่ยังทำหน้าที่คัดสรรและจัดการความทรงจำร่วมภายใต้บริบทการเมืองและความสัมพันธ์ไทยและญี่ปุ่นในยุคหลังสงคราม

งานอีกกลุ่มหนึ่งที่ศึกษาวัฒนธรรมความทรงจำเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองในไทย แม้ไม่ได้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรเป็นประเด็นหลัก แต่ควรกล่าวถึงในที่นี้ เช่น Prasannam (2018) วิเคราะห์การเมืองของความทรงจำสงครามโลกครั้งที่สองในสื่อภาพยนตร์และละครโทรทัศน์ระหว่างทศวรรษ 1970 ถึง ค.ศ. 2010 เพื่ออธิบายการผลิตและการต่อรองความทรงจำผ่านสื่อภาพเคลื่อนไหวภายใต้บริบทการเมืองและวัฒนธรรม ในขณะที่งานของ Raymond (2018) วิเคราะห์การก่อรูปความทรงจำสงครามโลกครั้งที่สองอย่างเป็นทางการของรัฐบาลไทย โดยชี้ให้เห็นว่ารัฐใช้อำนาจในการจัดลำดับเชิงพื้นที่ของอนุสรณ์สถาน พิธีกรรม และสถานที่ระลึก เพื่อกำหนดเรื่องเล่าที่ชอบธรรมเกี่ยวกับสงคราม

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่างานศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมความทรงจำสงครามโลกครั้งที่สองในไทยเท่าที่ผ่านมายังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาช่วงทศวรรษแรกภายหลังสงครามยุติมากนัก โดยงานของ Boggett (2000) และ Raymond (2018) ตั้งข้อสังเกตว่าการกำกับคำอธิบายและความทรงจำว่าด้วยสงครามปรากฏให้เห็นแทบจะทันทีภายหลังสงครามยุติ ข้อสังเกตนี้เป็นลักษณะร่วมที่พบในงานศึกษาของประเทศอื่นด้วยเช่นกัน ในที่นี้ผู้วิจัยเลือกกล่าวถึงเฉพาะงานศึกษาที่ผู้วิจัยนำคำอธิบายมาประยุกต์ใช้ในบทความชิ้นนี้เท่านั้น ตัวอย่างเช่นงานของ Scholz (2008) เรื่อง *The Bridge on the River Kwai (1957) Revisited: Combat Cinema, American Culture and the German Past* ซึ่งศึกษาภาพยนตร์ *Bridge on the River Kwai* ในสังคมเยอรมันตะวันตกช่วงทศวรรษ 1950 โดยวิเคราะห์ภาพยนตร์เรื่องนี้ในฐานะวัตถุทางวัฒนธรรมที่เข้าไปมีส่วนสำคัญในการก่อรูปการถกเถียงเรื่องความทรงจำสงครามในเยอรมนีตะวันตก

ช่วงทศวรรษ 1950 โดยชี้ให้เห็นว่าการตอบรับของนักวิจารณ์ สื่อมวลชน และสาธารณชน เชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับบริบทการเมืองช่วงทศวรรษ 1950 ได้แก่ การฟื้นฟูกองทัพ การถกเถียงเรื่องอาวุธนิวเคลียร์ และความสัมพันธ์ของเยอรมนีกับค่าย NATO ในช่วงสงครามเย็น (Scholz, 2008)

Igarashi ในหนังสือเรื่อง *Bodies of Memory: Narratives of War in Postwar Japanese Culture, 1945-1970* (2000) ศึกษาการสร้างเรื่องเล่าฉบับทางการที่ยอมรับและไหลเวียนอยู่ในสังคมญี่ปุ่นจนกลายเป็นเรื่องเล่าพื้นฐาน (foundational narrative) ผ่านผลงานหลายประเภททั้งวรรณกรรม ภาพยนตร์ ละครวิทยุ ภาพยนตร์ มหกรรมกีฬา กิจกรรมทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการตั้งคำถามทางจรรยาบรรณระหว่างญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาเสียใหม่ในช่วงสองทศวรรษแรกภายหลังสงคราม เพื่อให้สอดคล้องกับการที่ญี่ปุ่นจะต้องอยู่ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริการะหว่าง ค.ศ. 1945-1952 และจะต้องเป็นพันธมิตรที่แนบแน่นกันต่อไปภายใต้บริบทสงครามเย็น

Translating War: Literature and Memory in France and Britain from the 1940s to the 1960s (2019) ของ Kershaw ศึกษาการสร้างความทรงจำข้ามพรมแดนในกรณีของฝรั่งเศสผ่านบทบาทของวรรณกรรมแปลที่มีส่วนในการสร้างความทรงจำข้ามพรมแดนเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองระหว่างฝรั่งเศส แอลจีเรียอาณานิคมของฝรั่งเศสและอังกฤษ โดยวิเคราะห์ว่าจุดเริ่มต้นของการแปลเพื่อสร้างความทรงจำร่วมกันเกิดขึ้นในช่วงท้ายของสงครามโดยนักเขียนชาวฝรั่งเศสที่ลี้ภัยอยู่ในอังกฤษและสหรัฐอเมริกา วรรณกรรมเหล่านี้มีโครงเรื่องหลักที่เน้นย้ำปฏิบัติการไต่ดินในฝรั่งเศสที่ต่อต้านเยอรมันและต่อต้านรัฐบาลวีซีของฝรั่งเศสที่เข้าร่วมกับเยอรมัน Kershaw ตั้งข้อสังเกตว่าการที่วรรณกรรมที่มีโครงเรื่องแบบนี้ได้รับการสนับสนุนเป็นพิเศษให้แปลและตีพิมพ์ในลอนดอนและนิวยอร์กก็เพื่อให้สังคมโลกภาษาอังกฤษรู้สึกเห็นอกเห็นใจฝรั่งเศส เพื่อปูทางให้ฝรั่งเศสกลับมามีบทบาทในการเมืองระหว่างประเทศได้อีกครั้ง

อาจกล่าวได้ว่าความทรงจำเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองในสังคมไทยในช่วงทศวรรษแรกภายหลังสงครามมีลักษณะร่วมบางประการกับงานศึกษาวัฒนธรรมความทรงจำของ เยอรมัน ญี่ปุ่น และฝรั่งเศสที่กล่าวถึงข้างต้น กล่าวคือ สถานภาพของไทยภายหลังสงครามยุติมีเงื่อนไขหลายประการที่ใกล้เคียงกับฝรั่งเศสที่มีสถานภาพไม่ชัดเจนนักในกลุ่มประเทศผู้ชนะสงคราม งานศึกษาของ Kershaw ชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมที่มีโครงเรื่องหลักเน้นย้ำปฏิบัติการไต่ดินในฝรั่งเศสที่ต่อต้านเยอรมันและต่อต้านรัฐบาลวีซีของฝรั่งเศสที่เข้าร่วมกับเยอรมันนั้นมีลักษณะใกล้เคียงกับเรื่องราวว่าด้วยปฏิบัติการไต่ดินภายในประเทศของไทยที่ต่อต้านญี่ปุ่นและต่อต้านรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่มีอิทธิพลสูงในสังคมไทยในช่วงแรกหลังสงครามยุติ เรื่องเล่าเหล่านี้ช่วยทำให้การที่ไทยเข้าร่วมกับญี่ปุ่นสมเหตุสมผลและมีศีลธรรมซึ่งช่วยลดแรงปะทะจากการถูกวิพากษ์วิจารณ์และการเรียกร้องจากผู้สูญเสียในสงคราม

ส่วนงานของ Scholz และ Igarashi นั้นให้ภาพบริบทการเมืองภายในและระหว่างประเทศที่มีลักษณะร่วมหลายประการกับประสบการณ์ของไทย งานทั้งสองชิ้นได้ข้อสรุปที่ใกล้เคียงกันว่าบริบท

การเมืองภายในและประเด็นความร่วมมือทางการทหารระหว่างประเทศในระดับภูมิภาคเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจวัฒนธรรมความทรงจำเกี่ยวกับสงครามในเยอรมันตะวันตกและญี่ปุ่น กล่าวเฉพาะงานของ Igarashi ได้วิเคราะห์ความทรงจำว่าด้วยสงครามที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมของญี่ปุ่น ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1945 ที่สหรัฐอเมริกาทิ้งระเบิดนิวเคลียร์ที่ฮิโรชิมาและนางาซากิ โดยพิจารณาว่าเหตุการณ์ทิ้งระเบิดนี้เป็นฉากเปิดของเรื่องเล่าฉบับทางการ (official narrative) ที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการกำหนดกระบวนการของการหลงลืมและการจดจำในสังคมญี่ปุ่นหลังสงคราม Igarashi เรียกเรื่องเล่าฉบับทางการนี้ว่าเรื่องเล่าพื้นฐาน (foundational narrative) ซึ่งหมายถึงเรื่องเล่าที่ญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกายอมรับร่วมกัน เรื่องเล่าพื้นฐานนี้ได้กุมความทรงจำร่วมของสาธารณชนทั้งสองประเทศอย่างทรงพลัง และกำหนดกรอบการถกเถียงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกันเรื่อยมาจนถึงทศวรรษ 1980 เมื่อกรอบการเมืองแบบสงครามเย็นเริ่มคลี่คลายลง

จากการทบทวนงานศึกษาว่าด้วยวัฒนธรรมความทรงจำเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองในไทย เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรข้างต้นจะเห็นได้ว่ายังขาดงานที่ศึกษาช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 1945 จนถึงทศวรรษ 1960 และการทบทวนงานศึกษาวัฒนธรรมความทรงจำของเยอรมัน ญี่ปุ่น และฝรั่งเศสที่กล่าวถึงข้างต้นได้ช่วยให้เห็นแง่มุมในการวิเคราะห์ใหม่ที่สามารถนำมาปรับใช้ได้กับกรณีของไทย โดยบทความนี้เลือกศึกษาเรื่องเล่าพื้นฐาน (foundational narrative) ในความหมายเดียวกับที่ Igarashi ใช้ โดยเรื่องเล่าพื้นฐานนี้ทำหน้าที่เป็นกรอบเรื่องเล่าหลักที่จัดระเบียบ คัดสรร และทำให้ความทรงจำร่วม (collective memories) ในสังคมหลังสงครามมีความหมายและเสถียร ขณะเดียวกันก็สร้างเงื่อนไขของการจดจำและการหลงลืมอย่างไม่เท่าเทียม นอกจากนั้นผู้วิจัยได้ปรับใช้กรอบการวิเคราะห์ประเด็นบทบาทของวรรณกรรมแปลต่อการสร้างความทรงจำข้ามพรมแดนเพื่อใช้อธิบายบทบาทของสารคดีภาษาอังกฤษที่ถูกแปลเป็นภาษาไทยต่อการสร้างเรื่องเล่าพื้นฐานนี้ด้วย

บทความนี้จะศึกษาการสร้างเรื่องเล่าพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยศึกษาจากแง่มุมของการสร้างเรื่องเล่าพื้นฐานที่สร้างขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1945 จนถึงต้นทศวรรษ 1960 เพื่อวิเคราะห์ว่าโครงเรื่องหลักของเรื่องเล่าพื้นฐานว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรมีเนื้อหาอย่างไร ตลอดจนวิเคราะห์กระบวนการสร้างและไหลเวียนเรื่องเล่าพื้นฐานออกสู่สังคมวงกว้าง โดยวิเคราะห์อยู่บนสมมติฐานว่าเรื่องเล่าพื้นฐานนี้ถูกสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตั้งคำถามความทรงจำเกี่ยวกับสงครามเพื่อนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ครั้งใหม่ระหว่างไทยกับประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรที่สอดคล้องกับสถานการณ์สงครามที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในภูมิภาคเอเชียหลังสงครามโลกครั้งที่สองยุค ทั้งสงครามอินโดจีน (ค.ศ. 1946-1954) สงครามเกาหลี (ค.ศ. 1950-1953) และสงครามเวียดนาม (ค.ศ. 1954-1975)

บทความนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์ด้วยวิธีการวิจัยเอกสาร (documentary research) ตามแนวทางของระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยศึกษาจากประกาศของรัฐบาล หนังสือสารคดีการเมืองภาษาไทยและหนังสือสารคดีภาษาอังกฤษที่ถูกแปลเป็นภาษาไทย

ที่เผยแพร่ระหว่าง ค.ศ. 1945 ถึงต้นทศวรรษ 1960 การวิเคราะห์จะเน้นการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับอาณาบริเวณอื่นที่มีเงื่อนไขเฉพาะที่ใกล้เคียงกับไทย เพื่อเป็นกรอบอ้างอิงที่ชี้ให้เห็นรูปแบบร่วมและความแตกต่างของการจัดการความทรงจำหลังสงครามในบริบทสงครามเย็น โดยไม่ได้มีเป้าหมายในการพัฒนาหรือทบทวนกรอบทฤษฎีเชิงนามธรรม

เนื้อหาของบทความแบ่งเป็นสามส่วน โดยเริ่มศึกษาจากการสร้างคำอธิบายฉบับทางการเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองที่ยอมรับร่วมกันระหว่างรัฐบาลไทยกับสัมพันธมิตร ส่วนที่สองศึกษาว่าคำอธิบายฉบับทางการนี้ถ่ายทอดสู่สังคมกว้างจนกลายเป็นเรื่องเล่าพื้นฐานได้อย่างไรโดยจำกัดขอบเขตการศึกษาเฉพาะงานประเภทสารคดีการเมืองที่ผลิตขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1945 จนถึงกลางทศวรรษ 1960 และหัวข้อสุดท้ายจะทำความเข้าใจว่าการแปลงงานเขียนของเชลยศึกและเจ้าหน้าที่ Office of Strategic Service (ต่อจากนี้จะเรียกว่า OSS) จากภาษาอังกฤษสู่วรรณกรรมไทยนั้นมีส่วนร่วมในการสร้างเรื่องเล่าพื้นฐานนี้อย่างไร

2. คำอธิบายฉบับทางการ : การวางกรอบเรื่องเล่าพื้นฐานหลังสงคราม

การที่ประเทศไทยเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นทั้งยังประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา นั้นเป็นชุดเหตุการณ์ที่จำเป็นต้องร้อยเรียงขึ้นใหม่เพื่ออธิบายแก่สังคมไทยเมื่อสงครามยุติลง คำอธิบายแรกสื่อสารออกมาโดยผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ปรีดี พนมยงค์ ในวันที่ 16 สิงหาคม ค.ศ. 1945 วันรุ่งขึ้นภายหลังญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ โดยประกาศสันติภาพนี้อธิบายว่าการประกาศสงครามของรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพลแปลกนั้นเป็นโมฆะเพราะขัดต่อรัฐธรรมนูญและความประสงค์ของประชาชนชาวไทย (ประกาศ สันติภาพ, 2485) คำอธิบายนี้จะเชื่อมโยงเข้ากับช่วงเวลาสามปีแปดเดือนที่เครื่องบินทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรโจมตีจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญโดยมีบินต้อสู้อากาศยานของไทยและญี่ปุ่นยิงสกัดได้ อย่างไร ในขณะที่ผู้คนที่ย้ายอยู่ใกล้เป้าหมายของการทิ้งระเบิดต่างมีประสบการณ์ร่วมกันในการสูญเสียญาติมิตรและทรัพย์สินจากระเบิดของอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ส่วนชาวจีนในไทยมีประสบการณ์ยากลำบากซ้ำเติมจากนโยบายต่อต้านคนจีนของรัฐบาลไทยในช่วงระหว่างสงครามซึ่งความสูญเสียของผู้นั้นไม่ได้เป็นโมฆะไปด้วย

ผู้คนในสังคมมีปฏิกิริยาต่อสถานการณ์ที่สับสนเช่นนี้แตกต่างกันไป ที่เด่นชัดเป็นพิเศษคือชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ โดยภายหลังสงครามยุติได้ราวสองสัปดาห์คือในช่วงปลายเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1945 ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯได้ขออนุญาตรัฐบาลไทยจัดงานฉลองสันติภาพ เนื่องจากรัฐบาลจีนภายใต้การนำของนายพลเจียงไคเช็คเป็นหนึ่งในประเทศฝ่ายชนะ ชุมชนชาวจีนจึงต้องการจัดงานฉลองเพื่อประกาศการเป็นสมาชิกของประเทศผู้ชนะ แต่เนื่องจากรัฐบาลไทยในขณะนั้นอยู่ระหว่างการเจรจาเกี่ยวกับสถานภาพของไทยจึงยังไม่สนับสนุนให้จัดงาน (กองอำนวยการสันติภาพ, 2488) หลังจากนั้นราวหนึ่งเดือนก็เกิดการปะทะกันระหว่างชาวจีนกับเจ้าหน้าที่ตำรวจและชาวไทยบริเวณถนนเยาวราชเมื่อวันที่ 21 กันยายน กล่าวกันว่า การปะทะครั้งนี้เกิดจากชาวจีนในกรุงเทพฯถือตนเองว่าอยู่ข้างประเทศผู้ชนะสงคราม (มนทรา

เทศมนตรีนคร, 2539, น. 4) ในขณะที่สถานภาพของไทยในเดือนกันยายน ค.ศ. 1945 นั้นยังไม่ชัดเจนว่าอยู่ในสถานะผู้แพ้ไปพร้อมกับญี่ปุ่นหรือไม่

แม้การประกาศสันติภาพเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม จะมีฐานะทางกฎหมายในสังคมไทย แต่มีสถานะไม่ชัดเจนนักในระดับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เป้าหมายของรัฐบาลไทยในขณะนั้นคือการรักษาสถานภาพเดิมของตนก่อนเกิดสงคราม การเจรจาทั้งหมดที่เกิดขึ้นในช่วงหนึ่งปีแรกหลังจากสงครามยุติก็เพื่อวัตถุประสงค์นี้ โดยได้รับความช่วยเหลืออย่างมากจากสหรัฐอเมริกาในการต่อรองกับบริเตนใหญ่ที่เห็นว่าไทยควรชดใช้ต่อสงคราม สถานะของไทยในสังคมระหว่างประเทศชัดเจนก็เมื่อได้ลงนามในความตกลงสมบูรณแบบกับบริเตนใหญ่และอินเดีย ค.ศ. 1946 เมื่อ 1 มกราคม ค.ศ. 1946 (ต่อจากนี้จะเรียกว่าความตกลงสมบูรณแบบกับบริเตนใหญ่และอินเดีย ค.ศ. 1946) และความตกลงสันติภาพฉบับที่สี่ระหว่างรัฐบาลแห่งประเทศไทยกับรัฐบาลแห่งออสเตรเลีย ลงนาม ณ กรุงเพทฯ วันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1946 (ต่อจากนี้จะเรียกว่าความตกลงสันติภาพกับออสเตรเลีย ค.ศ. 1946) หลังจากนั้นรัฐบาลไทยใช้เวลาอีกราวแปดปีเพื่อชดใช้อย่างเป็นทางการต่อสงคราม จนกระทั่งยกเลิกความตกลงทั้งสองฉบับเมื่อต้นปี ค.ศ. 1954

ดังกล่าวข้างต้น การสร้างคำอธิบายเพื่อแก้ไขข้อเท็จจริงที่ว่าไทยเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นในสงครามนั้นเกิดขึ้นทันทีผ่านประกาศสันติภาพในวันที่ 16 สิงหาคม ซึ่งถือเป็นคำอธิบายอย่างเป็นทางการฉบับแรกของไทย การอธิบายมีอยู่ว่าการประกาศสงครามกับบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาของรัฐบาลจอมพลแปลกนั้นเป็นโมฆะเพราะขัดกับกฎหมายบ้านเมืองและเจตนารมณ์ที่แท้จริงของประชาชนชาวไทย ประจักษ์พยานคือการออกพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่ของคนไทยในเวลารบ ซึ่งประกาศเมื่อ 8 กันยายน ค.ศ. 1941 ซึ่งกำหนดให้ประชาชนชาวไทยต้องทำทุกทางเพื่อประโยชน์ของประเทศและเพื่อขัดขวางประเทศที่ทำการรบกับไทย ปฏิบัติการจริงตามพระราชบัญญัตินี้คือการที่ทหาร ตำรวจและพลเรือนชาวไทยต่อต้านการยกพลขึ้นบกของญี่ปุ่นเมื่อ 8 ธันวาคม ค.ศ. 1941 (ประกาศ สันติภาพ, 2485)

สหรัฐอเมริกาและอังกฤษมีท่าทีต่อประกาศสันติภาพของไทยต่างกันไป James F. Byrnes รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาได้ออกแถลงการณ์เมื่อ 20 สิงหาคม ค.ศ. 1945 (ตามเวลาสหรัฐอเมริกา) ความว่าเขาได้ทราบเนื้อหาของประกาศสันติภาพจาก ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกาในขณะนั้น โดยอธิบายเสริมว่ารัฐบาลสหรัฐอเมริกาไม่รับรู้การประกาศสงครามตั้งแต่แรกเพราะรัฐบาลไทยประกาศขณะอยู่ภายใต้การควบคุมของญี่ปุ่น ทั้งสหรัฐอเมริกายังรับรองฐานะของสถานทูตไทยในกรุงวอชิงตันโดยไม่ได้รับรองฐานะของรัฐบาลไทยในกรุงเทพเพราะอยู่ในบังคับของญี่ปุ่น รวมทั้งกล่าวถึงการก่อตั้งเสรีไทยของอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตันและปฏิบัติการต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศไทย (เบอร์นส์, 2511, น. 159-160)

ส่วน Ernest Bevin รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษออกแถลงการณ์เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ว่ารัฐบาลอังกฤษรับทราบความช่วยเหลือที่ได้รับจากขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นของไทยและจะพิจารณาประกาศสันติภาพของไทยด้วยความระมัดระวังเพื่อจะดูว่ามีมูลฐานเพียงพอแก่การที่จะจัดฐานะอันผิดธรรมดาให้เข้าสู่ระเบียบได้หรือไม่ การที่ไทยร่วมมือกับญี่ปุ่นทำให้มีปัญหาหลายประการ

ซึ่งไม่ชำระสะสางไม่ได้ รัฐบาลอังกฤษจะพิจารณาเรื่องนี้ร่วมกับการประเมินความร่วมมือของไทยต่อทหารอังกฤษซึ่งกำลังจะเดินทางเข้าประเทศไทย และคนไทยจะจัดการแก้ไขความผิดซึ่งคนรุ่นก่อนได้กระทำและจัดการชดเชยคืนสำหรับความเสียหายความวินาศที่เกิดขึ้นแก่ฝ่ายบริติชและฝ่ายสัมพันธมิตรเพียงใด ตลอดจนไทยจะมีส่วนช่วยในการสร้างสันติภาพ ความสงบเรียบร้อย และการบูรณะทางเศรษฐกิจกลับคืนแก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เพียงใด (ดิเรก ชัยนาม, 2560, น. 352)

การเจรจาอย่างเป็นทางการนั้นเป็นการเจรจากับอังกฤษเป็นส่วนมาก โดยไทยส่งผู้แทนทหารไปเมืองแคนดีเพื่อหาข้อตกลงเกี่ยวกับการจัดการกับกองทัพญี่ปุ่นที่อยู่ในไทยครั้งแรกเมื่อ 4 กันยายน ค.ศ. 1945 ในโอกาสนี้ฝ่ายอังกฤษได้เสนอร่างความตกลง 21 ข้อ ต่อคณะผู้แทนของไทยด้วย ดิเรก ชัยนาม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในเวลานั้นให้ความเห็นว่าร่างความตกลง 21 ข้อ แสดงให้เห็นความต้องการของอังกฤษในการควบคุมไทยทั้งทางการเมือง การทหารและเศรษฐกิจ ไทยได้ขอให้สหรัฐอเมริกาช่วยต่อรองกับอังกฤษทำให้ผ่อนปรนลงได้หลายข้อ ทั้งนี้เพราะข้อเสนอของอังกฤษก็เป็นอุปสรรคต่อการขยายอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปซึ่งไทยอยู่ในภูมิรัฐศาสตร์ที่สำคัญด้วย (ดิเรก ชัยนาม, 2560, น. 353-357)

การเจรจากินเวลาหลายเดือนกระทั่งมีกำหนดการลงนามกับอังกฤษในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1946 ที่สิงคโปร์ และการลงนามกับออสเตรียในวันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1946 ที่กรุงเวียนนา การลงนามในความตกลงที่กำลังจะเกิดขึ้นน่าจะสร้างความปิติให้แก่ ม.ร.ว.เสนีย์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเป็นอย่างมากจึงได้เลือกเหตุการณ์นี้เป็นเนื้อหาหลักของคำปราศรัยของนายกรัฐมนตรีทางวิทยุกระจายในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ในคืนวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1945 ม.ร.ว.เสนีย์ กล่าวให้ความว่าประเทศไทยได้ผ่านมรสุมทางการเมืองอันมืดมนที่สุดมาสู่แสงสว่างแห่งเอกราชและอนาคตอันมีหวัง ช่วงสามเดือนที่ผ่านมาปัญหาสำคัญของไทยคือเอกราชของบ้านเมืองอันเนื่องจากการประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่ การที่สหรัฐอเมริกายืนยันไม่รับรู้การประกาศสงครามถือเป็นบุญคุณที่ชาติไทยพึงจารึกไว้ไม่รู้ลืม ในการที่สหรัฐอเมริกปฏิบัติต่อไทยฉันท์มิตรแท้ที่ตลอดมา ส่วนอังกฤษก็ผ่อนผันให้ไทยอย่างมากเพียงชดเชยคืนทรัพย์สินและเสียสละกำลังเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ (เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว., 2511) การเล่าเรื่องแบบ ม.ร.ว.เสนีย์ นั้นเห็นได้ชัดว่าลดน้ำหนักเกี่ยวกับปฏิบัติการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศช่วงระหว่างสงครามลง พร้อมกับชูเหตุผลโมติจิจิตจากฝ่ายสหรัฐอเมริกาและอังกฤษที่มีมาตั้งแต่ก่อนสงครามยุติให้เด่นขึ้น

วันรุ่งขึ้นภายหลังคำปราศรัยทางวิทยุกระจายเสียงก็เป็นวันแห่งการลงนามความตกลงระหว่างไทยกับอังกฤษ ความตกลงทั้งฉบับกับอังกฤษและออสเตรียมีสถานะแบบเดียวกับความตกลงสันติภาพที่ประเทศคู่สงครามกระทำต่อกันเพื่อเลิกสถานะสงครามระหว่างกัน กรณีของอังกฤษนั้นไม่ได้ใช้ชื่อว่าความตกลงสันติภาพ หรือ Peace Agreement แบบที่ไทยทำกับออสเตรีย ส่วนหนึ่งเนื่องจากรัฐบาลอังกฤษไม่ได้ประกาศสงครามกับไทยเพียงแต่ประกาศว่ามีภาวะสงครามเกิดขึ้น ในขณะที่ออสเตรียซึ่งมีฐานะเป็น Britain's Dominion ประกาศสงครามกับไทยเมื่อวันที่ 2 มีนาคม ค.ศ. 1942 เพื่อตอบโต้การที่ไทย

เข้าร่วมกับญี่ปุ่นและอนุญาตให้กองทัพญี่ปุ่นตั้งฐานทัพในดินแดนของตน ฐานทัพญี่ปุ่นในไทยทำให้ญี่ปุ่นสามารถขยายระยะการโจมตีไปยังตอนเหนือของออสเตรเลียได้สำเร็จ (“Australia and Siam,” 1942)

สำนักนายกรัฐมนตรีได้ออกแถลงการณ์ประกอบการลงนามในความตกลงกับบริเตนใหญ่และอินเดีย ค.ศ. 1946 วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1946 ที่สิงคโปร์ และลงแถลงการณ์นี้ในราชกิจจานุเบกษาฉบับวันที่ 11 มกราคม ค.ศ. 1946 ด้วย แถลงการณ์นั้นเป็นคำอธิบายฉบับทางการที่ยอมรับร่วมกันระหว่างไทยกับฝ่ายสัมพันธมิตรอีกฉบับหนึ่งต่อจากประกาศสันติภาพ แถลงการณ์อธิบายขยายความถึงสาเหตุที่การเลิกสถานะสงครามระหว่างไทยกับบริเตนใหญ่มีลักษณะที่แปลกออกไปจากปกติหรืออาจกล่าวได้ว่าการเรียกร้องการชดเชยที่น้อยกว่าปกติว่าเกิดจากเหตุผลสามประการ คือ หนึ่ง การที่มีการตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นทั้งภายในและนอกประเทศ สอง ไทยแสดงเจตจำนงที่จะร่วมมือกับสหประชาชาติ (United Nations ในคำแถลงการณ์ฉบับภาษาอังกฤษ) และ สาม รัฐบาลที่มีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีได้ล้มไปแล้ว (ดิเรก ชัยนาม, 2560, น. 572)

สำนักนายกรัฐมนตรียังออกแถลงการณ์ประกอบการทำความตกลงกับออสเตรเลีย ค.ศ. 1946 อีกฉบับหนึ่งในวันเดียวกัน แม้การลงนามจะจัดขึ้นจริงในวันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1946 ที่กรุงเทพฯก็ตาม ความตกลงกับออสเตรเลีย ค.ศ. 1946 เป็นการยกเลิกสถานะสงครามด้วยรูปแบบปกติจึงเห็นได้ถึง ความแตกต่างของการตีความการประกาศสงครามของไทย ตัวอย่างเช่นข้อความที่ว่า “... เนื่องจากรัฐบาลไทยสมัยหนึ่งได้ประกาศสงครามกับบริเตนใหญ่ ประเทศออสเตรเลียจึงได้ประกาศสงครามกับประเทศไทย เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พุทธศักราช 2485 ประเทศออสเตรเลียถือว่าสถานะสงครามได้เกิดขึ้นระหว่างประเทศออสเตรเลียและประเทศไทยนับแต่บัดนั้นมา...” (ดิเรก ชัยนาม, 2560, น. 597)

ภายหลังการลงนามกับอังกฤษราวสองสัปดาห์ก็ได้มีการจัดงานฉลองสันติภาพขึ้นบริเวณท้องสนามหลวงและถนนราชดำเนิน นักเขียนยอดเยี่ยมอย่าง ป. อินทปาลิต บรรยายถึงงานฉลองที่จัดขึ้นระหว่าง 18-20 มกราคม ค.ศ. 1946 ลงในหัตถนิยายสามเกลอชุดสามเกลอมาแล้วตอน *ฉลองสันติภาพ* ซึ่งตีพิมพ์เมื่อกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1946 ไว้ว่า “... สันติภาพกลับคืนมาแล้ว ประเทศสยามได้ผ่านพ้นภัยสงครามดำรงความเอกราชโดยสมบูรณ์เหมือนเมื่อก่อน ประชากรราษฎรยินดีปรีดาไปตามกัน ทว่าทุกถนนหนทางประดับประดาด้วยธงไตรรงค์โบกสะบัดพลีด้วยขนาดด้วยธงสหประชาชาติ มีอังกฤษ อเมริกา จีน รัสเซีย และ เนเธอร์แลนด์ ประเทศมหาอำนาจที่กล่าวนี้พร้อมที่จะนำพาประเทศสยามที่รักของเราไปสู่ความเป็นมหาอำนาจเช่นเดียวกับเขา...” (ป. อินทปาลิต, 2547, น. 33)

โดยเฉพาะเหตุการณ์สวนสนามของทหารจักรภพอังกฤษในวันที่ 19 มกราคม นั้น ป. อินทปาลิต บรรยายความรู้สึกของผู้เข้าชมการเดินสวนสนามไว้ว่า “...ประชาชนชาวไทยต่างปิติยินดีเหลือที่จะกล่าวเมื่อได้เห็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 8) ทรงมหาราช และเมื่อได้ฟังเพลงสรรเสริญพระบารมีซึ่งบรรเลงโดยทหารเรืออังกฤษ ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นชัดว่าเอกราชของชาติไทยนั้น เป็นเอกราชที่สมบูรณ์ยิ่งอังกฤษได้ให้เกียรติยศ แก่ชาติเราอย่างมากมาย...” (ป. อินทปาลิต, 2547, น. 40-41) ความประทับใจของ ป. อินทปาลิต ที่มีต่อการยอมรับของนานาชาติตลอดจนการที่อังกฤษให้เกียรติผ่านการแสดงกลางแจ้ง

ในงานเฉลิมฉลองที่ท้องสนามหลวงดังปรากฏในภาพยนตร์ข่าวของ British Pathé (1946) นั้นแสดงให้เห็นว่าคำปราศรัยทางวิทยุกระจายเสียงของ ม.ร.ว.เสนีย์ ในคืนสังท้ายปีเก่าจับความรู้สึกของคนในสังคมไทยไว้ได้ไม่น้อย

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าช่วงระหว่างกลางเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1945 ถึงกลางเดือนมกราคม ค.ศ. 1946 นั้น มีคำอธิบายฉบับทางการที่ยอมรับร่วมกันระหว่างรัฐบาลไทยและประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรสองแบบ แบบแรก คือ คำอธิบายตามคำประกาศสันติภาพที่ว่า การประกาศสงครามกับบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาเป็นโมฆะเพราะขัดกับกฎหมายบ้านเมืองและเจตนารมณ์ที่แท้จริงของประชาชนชาวไทย กล่าวอีกอย่างคือการเน้นเหตุผลจากภายในสังคมไทยเอง ส่วนแบบที่สองปรากฏชัดเจนในคำปราศรัยของ ม.ร.ว.เสนีย์ ในฐานะนายกรัฐมนตรีผ่านวิทยุกระจายเสียงในคืนวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1945 ซึ่งเน้นเรื่องการเจรจากับประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรและการก้าวเข้าสู่แสงสว่างของเอกราชและอนาคตของไทยนั้น สำเร็จลงได้ก็ด้วยไมตรีจิตจากบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา แม้คำอธิบายทั้งสองแบบไม่ได้ขัดกันในเรื่องความสัมพันธ์กับสัมพันธมิตร แต่การเลือกจุดเน้นที่แตกต่างกันด้วยการจับชุดของเหตุการณ์ในช่วงเวลาที่แตกต่างกันเพื่อสร้างเรื่องเล่าที่ลงรายละเอียดในแบบของตนนั้นอาจนำมาซึ่งการตีความสถานภาพของไทยหลังสงครามในแบบที่รัฐไทยไม่ปรารถนา ด้วยเหตุนี้คำอธิบายฉบับทางการทั้งสองแบบมักจะถูกเสริมเพิ่มเติมรายละเอียดให้ชัดเจนน่าเชื่อถือยิ่งขึ้นผ่านงานเขียนสารคดีการเมืองแต่ก็มีข้อจำกัดในตัวเอง

3. ปฏิบัติการไต่ดินของไทย : การขยายความเรื่องเล่าพื้นฐานผ่านงานเขียนสารคดี

ภายหลังจากศาลภายในประเทศของไทยตัดสินให้ผู้ถูกจับในข้อหาอาชญากรรมสงคราม เช่น จอมพล แปลก พิบูลสงคราม หลวงวิจิตรวาทการ สังข์ พัธโนทัย พันผดจากข้อกล่าวหาในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1946 (สุพจน์ ด่านตระกูล, 2545, น. 1-25) สารคดีเกี่ยวกับสถานการณ์สงครามในไทยก็ปรากฏในตลาดสิ่งพิมพ์มากขึ้น โดยส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นสารคดีข่าวที่เรียบเรียงจากการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญซึ่งการเขียนด้วยรูปแบบนี้น่าจะตอบสนองความต้องการของผู้อ่านชาวไทยที่แสวงหาเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามที่ดูน่าเชื่อถือและมีความสมจริง

สารคดีที่พิมพ์ระหว่างปี ค.ศ. 1945 ถึงต้นทศวรรษ 1960 เท่าที่พบในขณะนี้มีจำนวนสิบเจ็ดเรื่อง และมีบทความอีกจำนวนหนึ่งในวารสารเฉพาะทาง การเผยแพร่มีทั้งการทยอยพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์หรือนิตยสารก่อนนำมารวมเล่มพิมพ์ใหม่ การพิมพ์เป็นหนังสือตั้งแต่การพิมพ์ครั้งแรก รวมทั้งการเผยแพร่ในรูปแบบปาฐกถาก่อนนำมาตีพิมพ์ในนิตยสาร โดยผู้วิจัยไม่สามารถเข้าถึงได้ครบทุกชิ้น สารคดีที่ดีพิมพ์ช่วงสองปีแรกภายหลังสงครามมีทั้งผลงานของนักเขียนชาวไทยและผลงานแปลจากสารคดีภาษาอังกฤษ สารคดีของนักเขียนชาวไทยมีลักษณะร่วมคือการเล่าเรื่องที่สอดคล้องไปกับคำอธิบายฉบับทางการที่ยอมรับร่วมกันระหว่างรัฐบาลไทยและสัมพันธมิตรทั้งสองแบบที่อธิบายไปก่อนหน้านี้ โดยเนื้อหาเน้นปฏิบัติการไต่ดินต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศ สถานะของรัฐบาลไทยที่อยู่ใต้การควบคุมของญี่ปุ่น สำหรับสารคดีที่เน้นไมตรีจิตจากอังกฤษและสหรัฐอเมริกายังปรากฏเพียงเรื่องเดียว

งานเขียนเชิงสารคดีเกี่ยวกับสงครามโลกชิ้นแรกคือ *คำชี้แจงของจอมพลหลวงพิบูลสงคราม* ซึ่งจอมพลแปลงเป็นผู้เรียบเรียงขึ้นเองโดยเขียนขึ้นเมื่อ 8 กันยายน ค.ศ. 1945 ที่บ้านพักหลักสี่และส่งไปยังบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์หลายฉบับเพื่อชี้แจงเรื่องราวทั้งหมดในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คำชี้แจงลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ช่วงกลางเดือนตุลาคมได้เพียงสามวันก็ได้รับคำสั่งให้ระงับ เนื้อหาที่เผยแพร่ไปแล้วครอบคลุมคำชี้แจงเกี่ยวกับการต่อต้านญี่ปุ่นในแต่ละมิติที่ดำเนินการโดยรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพลและเรื่องการเตรียมการเพื่อรบกับญี่ปุ่น ส่วนเนื้อหาที่ถูกระงับนั้นเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือแก่ฝ่ายสัมพันธมิตรและเสรีไทยในต่างประเทศ และเรื่องความจำเป็นจะต้องโฆษณาเป็นปรีภักย์กับสัมพันธมิตร การระงับเนื้อหาในส่วนสุดท้ายทำให้คำอธิบายฉบับทางการมีความสมเหตุสมผลและสอดคล้องกับข้อกล่าวหาอาชญากรรมสงครามต่อจอมพล (แปลก พิบูลสงคราม, 2559, น. 143-163; มัลลย์ ชูพินิจ, 2544ก, น. 104-146.)

ในขณะที่หนังสือพิมพ์บางฉบับได้เผยแพร่คำชี้แจงของจอมพล มัลลย์ ชูพินิจ นักข่าวและนักเขียนนวนิยายชื่อดังกลับเลือกเก็บ *คำชี้แจงของจอมพลหลวงพิบูลสงคราม* ไว้ที่สำนักงานและสัมภาษณ์จอมพลด้วยตนเองเมื่อ 8 ตุลาคม ค.ศ. 1945 มัลลย์อธิบายวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์ว่าเพื่อให้จอมพลมีโอกาสอธิบายเหตุผลเบื้องหลังนโยบายและการตัดสินใจในฐานะนายกรัฐมนตรีในช่วงสงคราม บทสัมภาษณ์ทยอยตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตยทันทีและต่อมาเรียบเรียงพิมพ์เป็นหนังสือในชื่อ *บันทึกจอมพล* นับเป็นหนังสือสารคดีเกี่ยวกับสงครามเล่มแรกที่เขียนโดยนักเขียนชาวไทย จัดพิมพ์เมื่อตุลาคม ค.ศ. 1945 หรือภายหลังการสัมภาษณ์ไม่ถึงหนึ่งเดือน

เนื้อหาในช่วงแรกของ *บันทึกจอมพล* เน้นเรื่องการสอบสวนและข้อกล่าวหาอาชญากรรมสงครามซึ่งนำไปสู่การจับกุมและคุมขังประมาณหนึ่งสัปดาห์หลังการสัมภาษณ์ โดยมีทั้งเรื่องการเมืองระหว่างประเทศและภายในประเทศ กล่าวเฉพาะที่สัมพันธ์กับคำอธิบายฉบับทางการอย่างประเด็นการเข้ากับญี่ปุ่นนั้นจอมพลตอบคำถามนี้โดยเน้นว่าเป็นเรื่องของความมั่นคงซึ่งเป็นความรับผิดชอบโดยตรงของกองทัพอันเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะของตน สำหรับการประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาซึ่งมัลลย์มองว่าเป็นการประกาศเพื่อหวังประโยชน์ทางการเมืองจากการได้รับสหรัฐไทยเดิมและสืบลายจากญี่ปุ่น จอมพลอธิบายแก้ว่าญี่ปุ่นบังคับลงนามในสัญญาและประกาศสงคราม ช่วงท้ายของการสัมภาษณ์จอมพลขอให้มัลลย์เขียนถึงความพยายามของตนเองในการติดต่อกับสัมพันธมิตรในระหว่างสงครามซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการต่อต้านญี่ปุ่นด้วย (มัลลย์ ชูพินิจ, 2544ก, น. 23)

การอธิบายว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศอย่างที่จอมพลแปลงพยายามทำนั้นพบในสารคดีเล่มถัดมาคือ *สันติบาลใต้ดิน* ของชลอ ศรีศรารกร (ขุนศรีศรารกร) ซึ่งตีพิมพ์เมื่อมกราคม ค.ศ. 1946 ด้วยเช่นกัน ชลออธิบายเหตุผลที่เขียนหนังสือเล่มนี้ว่าเนื่องจากระหว่างพฤศจิกายน ค.ศ. 1945 เป็นช่วงที่หนังสือพิมพ์หลายฉบับตีข่าวโจมตีการทำงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจในสมัยรัฐบาลจอมพลแปลกว่าเป็นตำรวจเผด็จการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลวงอดุลเดชจรัสได้ถูกโจมตีอย่างรุนแรง ชลอซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งขุนศรีศรารกรผู้บังคับการตำรวจสันติบาลก็ถูกหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตยซึ่ง

มัลลย์ ชูพินิจ เป็นบรรณาธิการ โจมตีอย่างรุนแรงเช่นกัน ชลอจึงเขียน *สันติบาลใต้ดิน* เพื่อให้ประชาชนได้ทราบความจริงเกี่ยวกับการทำงานใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นของเจ้าหน้าที่ตำรวจในช่วงระหว่างสงคราม (ชลอ ศรีสราร, 2489)

หลังจาก *สันติบาลใต้ดิน* ตีพิมพ์ได้เพียงไม่กี่เดือนก็เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองครั้งใหญ่คือการสวรรคตอย่างกะทันหันของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ในเดือนมิถุนายน อันเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่หนังสือ *X.O. Group* ของมัลลย์ ชูพินิจ วางจำหน่าย หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องแรกที่ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับปฏิบัติการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศโดยตรง มัลลย์กล่าวว่าเขียนขึ้นเพื่อบันทึกข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปฏิบัติการใต้ดินที่เน้นการส่งข้อมูลเกี่ยวกับกองทัพญี่ปุ่นในไทยให้กองกำลังสัมพันธมิตร โดยรวบรวมข้อมูลจากบันทึกกรายวันและสัมภาษณ์สมาชิกระดับสูง (มัลลย์ ชูพินิจ, 2544ข) มัลลย์ยังได้อ้างอิงหนังสือภาษาอังกฤษอย่าง *Siam: The Cross Road* ของ Josiah Crosby อดีตอัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยซึ่งตีพิมพ์ในลอนดอนปลายปี ค.ศ. 1945 และ *Into Siam: Underground Kingdom* ของ Nichol Smith และ Blake Clark อดีตเจ้าหน้าที่ OSS แผนก Free Thai Operations ของสหรัฐอเมริกา เพื่อยืนยันความถูกต้องและเสริมรายละเอียดของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การอ้างอิงหนังสือภาษาอังกฤษทั้งสองเล่มนี้เป็นร่องรอยแรกของมิติข้ามพรมแดนเพื่อสร้างความทรงจำร่วมระหว่างนักเขียนชาวไทยกับชาวอังกฤษและอเมริกัน (Ratchatapattanukul, 2024, pp. 90-91)

แม้การสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับปฏิบัติการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นจะเป็นเนื้อหาหลักของสารคดีที่ผลิตออกมาในช่วงนี้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีคำอธิบายแบบอื่นเลยในช่วงสองปีแรกภายหลังสงคราม ดังจะเห็นได้จากปาฐกถาพิเศษ เรื่อง *ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-อเมริกาในระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่แล้ว* ของ ม.ร.ว.เสนีย์ ที่หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ 17 สิงหาคม ค.ศ. 1946 ตลอดทั้งปาฐกถา ม.ร.ว.เสนีย์ เน้นบรรยายการดำเนินงานของสถานทูตไทยในสหรัฐอเมริกาเพื่อส่งเสริมภาพลักษณ์ของไทย ตลอดจนชี้แจงทางการเมืองการทูตของสถานทูตไทยในสหรัฐอเมริกาที่ทำให้ไทยได้รับการยอมรับอย่างเกินความคาดหมายจนนำมาสู่ผลลัพธ์ที่ทำให้รักษาสถานภาพประเทศเอกราชได้จนกระทั่งสิ้นสุดสงคราม ขณะเดียวกันก็ยกย่องความเมตตาและใจกว้างของสหรัฐอเมริกาที่มีต่อไทยหลายครั้ง การอธิบายเช่นนี้สอดคล้องกับคำอธิบายฉบับทางการที่ ม.ร.ว.เสนีย์ กล่าวผ่านวิทยุในคืนส่งท้ายปีทีกล่าวถึงข้างต้น ส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาอย่างมีนัยสำคัญคือการกล่าวถึงข้อพิพาทดินแดนกับฝรั่งเศสว่าสร้างความหวาดระแวงให้กับสหรัฐอเมริกาในช่วงหลายปีก่อนเกิดสงครามและยังคงสร้างความยุ่งยากในการเจรจาสถานภาพของไทยภายหลังสงครามยุติ (เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว., 2513, น. 151-155)

ภายหลังปาฐกถาของ ม.ร.ว.เสนีย์ เพียงไม่กี่วันนายกรัฐมนตรีปรีดีก็ลาออกจากตำแหน่งจากเหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 8 งานวิชาการหลายชิ้นมีความเห็นร่วมกันว่าเหตุการณ์นี้เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้กลุ่มการเมืองของปรีดีเสื่อมบทบาทลงในการเมืองระดับบน บริบทการเมืองภายในเช่นนี้น่าจะมีผลทางอ้อมที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการทยอยพิมพ์ *หลังจากประกาศสงคราม* ลงหนังสือพิมพ์เสรีภาพ ระหว่าง 17 มกราคม ถึง 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1947 ซึ่งเป็นผลงานพิมพ์เรื่องแรกที่เขียนจาก

ประสบการณ์ของข้าราชการระดับสูงที่ถูกจับกุมในข้อหาอาชญากรรมสงครามและไม่ได้อยู่ในกลุ่มปรีดี หลวงวิจิตรวาทการอธิบายวัตถุประสงค์ของการเขียนบทความไว้ว่าเพื่ออธิบายถึงความจำเป็นที่ไทยต้องประกาศสงครามกับบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาเพื่อช่วยคนและทรัพย์สินของอังกฤษอเมริกา เพราะถ้าอยู่ในการควบคุมของกองทัพญี่ปุ่นจะสร้างความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินมากกว่าอยู่ในการควบคุมของไทย (วิจิตรวาทการ, หลวง, 2513, น. 121-123) คำอธิบายของหลวงวิจิตรวาทการเช่นนี้แตกต่างจากคำอธิบายทั้งหมดที่มีมาก่อนหน้าที่เน้นการถูกบังคับจากญี่ปุ่น อีกทั้งยังช่วยเสริมมิติชั้นเชิงทางการเมืองการทูตของรัฐบาลจอมพลแปลกต่อการรักษามนุษยธรรมสากลและความเป็นมิตรที่ปรารถนาดีต่อประเทศสัมพันธมิตรอย่างมีนัยสำคัญ (นิภาพร รัชตพัฒนากุล, 2567)

ดังที่เกริ่นไว้ข้างต้น การสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ได้สั่นคลอนบทบาททางการเมืองจนกระทั่งนายกรัฐมนตรีปรีดีต้องลาออก โดยพลเรือตรีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ดำรงตำแหน่งแทน กระทั่งพลโทผิน ชุณหะวัณ รัฐประหารรัฐบาลพลเรือตรีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1947 และได้เชิญ ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งกระทั่งลาออกในเดือนเมษายน ค.ศ. 1948 หลังจากนั้นจอมพลแปลกกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจนถึง ค.ศ. 1957 บริบทการเมืองภายในที่กองทัพกลับมามีบทบาททางการเมืองภายหลังการรัฐประหารที่นำโดยพลโทผินน่าจะมีส่วนให้เรื่องเล่าของทหารและข้าราชการระดับสูงที่เคยมีบทบาทสำคัญในรัฐบาลจอมพลแปลกมีตำแหน่งแห่งที่ในตลาดนักอ่านมากขึ้น โดยผู้เขียนซึ่งเป็นข้าราชการระดับสูงทั้งพลเรือนและทหารพิมพ์เรื่องราวจากมุมมองของตนเองออกมามากขึ้นทั้งอธิบายเสริมและอธิบายแก้คำอธิบายที่ปรากฏในงานที่ผลิตมาก่อนหน้า

การอธิบายเสริมประเด็นเกี่ยวกับบทบาทของจอมพลแปลก ในการต่อต้านญี่ปุ่นเห็นได้อย่างชัดเจนใน *นายกควงกับแม่ทัพญี่ปุ่น* (2492) ปรีชา ด้านตระกูล บรรณาธิการหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์วิเคราะห์ว่าการร่วมมือกับญี่ปุ่นและประกาศสงครามกับบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาเกิดจากความทะเยอทะยานส่วนตัวของจอมพลแปลกเอง กระทั่งเมื่อญี่ปุ่นเข้ามาตั้งฐานทัพในไทยในช่วงต้นปี ค.ศ. 1942 จึงตระหนักว่าญี่ปุ่นไม่ใช่พันธมิตร จึงเริ่มดำเนินการต่อต้านเช่นเดียวกับขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศกลุ่มอื่น ปรีชาวิเคราะห์ว่าแม้จอมพลแปลกและปรีดีจะมีเป้าหมายเหมือนกันคือการต่อต้านญี่ปุ่นแต่ต่างฝ่ายต่างดำเนินการเพราะต่างหวังครองอำนาจทางการเมืองเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม (ปรีชา ด้านตระกูล, 2492, น. 3-4)

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่าบริบทที่กองทัพเริ่มกลับเข้ามามีบทบาททางการเมืองภายหลังการรัฐประหารของพลโทผินน่าจะมีส่วนให้หนังสือที่สะท้อนเรื่องเล่าสงครามโลกจากประสบการณ์ของทหารไทยเริ่มปรากฏแก่สายตานักอ่าน พันเอกชาย ไชยกาล กล่าวไว้ในคำนำของ *ไทยรบจนสุดใจขาดดิน* ว่าต้นฉบับเขียนเสร็จเมื่อธันวาคม ค.ศ. 1942 สาเหตุที่ต้องเผยแพร่บันทึกนี้เนื่องจากมีผู้ปรึกษาว่าทหารบกฯได้มุ่งผ้าขาวม้ารบกับญี่ปุ่น (ชาย ไชยกาล, 2498, น. 2) เรื่องเล่าจากประสบการณ์ของทหารนี้ยังสอดคล้องกับการสร้างอนุสาวรีย์วีรไทยในค่ายศิราวุธ จังหวัดนครราชสีมา เมื่อ ค.ศ. 1949 ซึ่งเป็นอนุสาวรีย์แห่งแรกของชุดอนุสาวรีย์ที่รำลึกถึงเหตุการณ์การปะทะกันระหว่างทหาร ตำรวจและพลเรือนไทยกับ

กองทัพญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม ค.ศ. 1941 ซึ่งจะสร้างต่อมามากหลายแห่งระหว่าง ค.ศ. 1949 ถึง ค.ศ. 1960 (Ratchatattanukul, 2020)

เรื่องราวของเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษก็เริ่มปรากฏให้เห็นในช่วงทศวรรษ 1950 เช่นกัน *เกิดวังปรารุสก์ เล่ม 3 สมัยยุทธภัย* ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1953 ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ อธิบายให้เห็นการเคลื่อนไหวของชนชั้นนำไทยในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษที่ช่วยเติมเต็มช่องว่างที่ขาดหายซึ่งสารคดีก่อนหน้านี้ยังไม่ได้กล่าวถึงนัก แม้เรื่องราวของเสรีไทยในต่างประเทศจะปรากฏเพียงประปราย เนื่องจากพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ไม่ได้เป็นสมาชิก แต่สารคดีก็ให้ข้อมูลที่เชื่อมโยงกับคำอธิบายฉบับทางการหลายประเด็น เช่น การกล่าวถึงข่าววิทยุ BBC เมื่อ 4 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1942 ว่า ไทยประกาศสงครามกับอังกฤษเพื่อทำให้ญี่ปุ่นพอใจ (จุลจักรพงษ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า, 2496, น. 238) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคำอธิบายเช่นนี้แพร่หลายอยู่ในสังคมอังกฤษอยู่ก่อนแล้วตั้งแต่ช่วงต้นของสงคราม นอกจากนี้ยังทรงกล่าวถึงว่าหลังสงครามมยุติราวลองสปีดาร์หนังสือพิมพ์ในอังกฤษได้ตีพิมพ์ข่าวเกี่ยวกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ปรีดีในฐานะหัวหน้าขบวนการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นในไทยที่ลักลอบติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตร ขาวนี้ทำให้สังคมอังกฤษตื่นเต้นกันพักหนึ่ง (จุลจักรพงษ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า, 2496, น. 429) ลักษณะเช่นนี้ใกล้เคียงกับสถานการณ์ของฝรั่งเศสที่กล่าวถึงข้างต้นเกี่ยวกับการสร้างความเห็นอกเห็นใจต่อฝรั่งเศสในสังคมโลกภาษาอังกฤษเพื่อปูทางให้ฝรั่งเศสกลับมีบทบาทในการเมืองระหว่างประเทศอีกครั้ง

สารคดีเล่มต่อมาที่สามารถเข้าถึงได้ คือ *งานใต้ดินของพันเอกโยชิ* ของพลเอก เนตร เขมะโยธิน หนังสือเล่มนี้เผยแพร่ครั้งแรกในรูปแบบของบทความในนิตยสารไทส์ปาร์ต เมื่อราว ค.ศ. 1954 โดยเป็นผลงานขนาดยาวชิ้นแรกที่ทำให้รายละเอียดเกี่ยวกับความพยายามของจอมพลแปลกและบุคลากรสายทหารในการติดต่อกับกองพลที่ 93 ซึ่งเป็นตัวแทนของประธานาธิบดีเจียงไคเช็ค พลเอกเนตรเรียกปฏิบัติการนี้ว่างานใต้ดินของจอมพล อย่างไรก็ตามปฏิบัติการใต้ดินนี้ยุติลงภายหลังจอมพลพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดได้ถูกยุบไป (เนตร เขมะโยธิน, 2510, น. 12-26) พลเอกเนตรได้อ้างอิงเนื้อหาบางส่วนจาก *Into Siam: Underground Kingdom* ของ Nichol Smith และ Blake Clark เช่นเดียวกับมัลลีย์ ชูพินิจ ซึ่งจะอภิปรายโดยละเอียดเกี่ยวกับประเด็นนี้อีกครั้งในหัวข้อต่อไป

ความนึกในกรงขัง ของสังข์ พันธ์นัย เป็นสารคดีเล่มสุดท้ายที่ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงได้ สังข์เคยดำรงตำแหน่งโฆษกรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพลแปลกโดยถูกปลดออกจากราชการเมื่อจอมพลพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อกรกฎาคม ค.ศ. 1944 กระทั่งถูกจับกุมในข้อหาอาชญากรรมสงครามเมื่อตุลาคม ค.ศ. 1945 สังข์ได้เล่าทำความเข้าใจช่วงเวลาที่ทำหน้าที่อยู่ในกรมโฆษณาการ รับผิดชอบรายการสนทนามัน-คง รวมทั้งเล่าถึงการทำงานของเขาภายหลังจากญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกเมื่อ 8 ธันวาคมจนกระทั่งถูกไล่ออกจากราชการ (สังข์ พันธ์นัย, 2499) โดยมีการอ้างถึง *บันทึกจอมพล* ด้วย

เนื้อหาที่น่าสนใจคือการกล่าวถึงข้อพิพาทพรมแดนระหว่างไทยและอินโดจีนของฝรั่งเศสจากมุมมองของสังคมภายในประเทศอย่างชัดเจน การอธิบายของสังข์แตกต่างกับคำอธิบายของ ม.ร.ว.เสนีย์ ที่กล่าวไว้ในปาฐกถาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อปี ค.ศ. 1946 อย่างมาก โดยสังข์อธิบายความรู้สึก

ต่อต้านเจ้าอาณานิคมของสังคมไทยและลาวจากประสบการณ์ตรงของตนเองไว้ค่อนข้างละเอียดความรู้สึกต่อต้านเจ้าอาณานิคมเช่นนี้เป็นเนื้อหาที่ปรากฏเด่นชัดในสุนทรพจน์ผ่านวิทยุกระจายเสียงของจอมพลแปลก เมื่อ 23 ธันวาคม ค.ศ. 1941 ด้วยเช่นกัน (กรมโฆษณาการ, 2484, น. 12-16) อย่างไรก็ตามเนื้อหาเช่นนี้ไม่มีที่ทางมากนักในสนามของความทรงจำข้ามพรมแดนช่วงทศวรรษแรกภายหลังสงครามเนื่องจากอาจจะนำไปสู่การตีความสถานะของไทยภายหลังสงครามในแบบที่รัฐไทยไม่ปรารถนา ซึ่งเป็นลักษณะที่พบได้ในอินโดจีนของฝรั่งเศสด้วยเช่นกัน (Trefalt, 2016)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าสารคดีภาษาไทยเท่าที่เข้าถึงได้มีเนื้อหาที่ไปด้วยกันได้กับคำอธิบายอย่างเป็นทางการที่ยอมรับร่วมกันระหว่างรัฐบาลไทยและสัมพันธมิตร เนื้อหาเกือบทั้งหมดขยายความประเด็นที่ตึงตันไว้ในประกาศสันติภาพและแถลงการณ์ของสำนักนายกรัฐมนตรี ผู้เขียนตลอดจนเนื้อหาที่ปรากฏในสารคดีแบ่งออกเป็นสองช่วงโดยมีเหตุการณ์รัฐประหารที่นำโดยพลโทผินเป็นจุดแบ่งนั้นสะท้อนให้เห็นว่าบริบทการเมืองภายในและระหว่างประเทศที่ภูมิภาคเอเชียยังคงมีสงครามอย่างต่อเนื่องภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทั้งสงครามอินโดจีน (ค.ศ. 1946-1954) สงครามเกาหลี (ค.ศ. 1950-1953) และสงครามเวียดนาม (ค.ศ. 1954-1975) ส่งผลให้บทบาทของทหารยังคงมีความสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียซึ่งอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านจากดินแดนอาณานิคมสู่การเป็นรัฐเอกราช สารคดีเกี่ยวกับสงครามจากมุมมองของทหารที่เพิ่มขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1949 น่าจะมีส่วนช่วยฟื้นฟูภาพลักษณ์ของกองทัพและสอดคล้องไปกับการที่จอมพลแปลกดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง การสร้างความทรงจำร่วมโดยเน้นเรื่องราวของปฏิบัติการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นทั้งสายพลเรือนและสายทหารที่ปรากฏในสารคดีภาษาไทยเหล่านี้จะเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อวิเคราะห์ร่วมกับการคัดเลือกบันทึกความทรงจำภาษาอังกฤษบางเรื่องแปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์เผยแพร่ซ้ำอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งสะท้อนร่องรอยของมิติการสร้างความรู้จำข้ามพรมแดนผ่านการแปล

4. OSS และ เซลยติ๊ก : การจำและการลืมในความทรงจำระหว่างไทยกับสัมพันธมิตร

สารคดีภาษาอังกฤษเกี่ยวกับสงครามในไทยซึ่งพิมพ์ระหว่างปี ค.ศ. 1945 ถึงต้นทศวรรษ 1960 เท่าที่สืบค้นได้มีทั้งหมดเก้าเรื่อง เรื่องแรกคือ *Siam: The Crossroads* ของ Sir Josiah Crosby พิมพ์ช่วงปลายปี ค.ศ. 1945 Crosby อดีตอัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในกรุงเทพตั้งแต่ ค.ศ. 1934 ได้เดินทางออกจากกรุงเทพในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1942 เมื่อครั้งมีการแลกเปลี่ยนนักการทูตระหว่างฝ่ายสัมพันธมิตรและญี่ปุ่น เมื่อ Crosby เดินทางกลับไปถึงอังกฤษก็อยู่ในบรรยากาศที่ฝ่ายสัมพันธมิตรเริ่มเคลื่อนไหวเพื่อเตรียมการสำหรับสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาเมื่อสงครามยุติ Crosby เริ่มเสนอความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการจัดการกับไทยภายหลังสงครามด้วยการตีพิมพ์บทความในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1943 ก่อนการประชุมไคโรของผู้นำฝ่ายสัมพันธมิตรระหว่าง 22-23 พฤศจิกายน ค.ศ. 1943 ซึ่งเป็นหนึ่งในการประชุมเกี่ยวกับการจัดระเบียบโลกภายหลังสงคราม Crosby พิมพ์บทความอีกชิ้นซึ่งมีเนื้อหาทำนองเดียวกันในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1944 กระทั่งออกมาเป็น *Siam: The Crossroads* เพียงไม่กี่เดือนภายหลังสงครามยุติ (Darling, 1963, p. 103; Tarling, 1978, pp. 22-23) คำอธิบายว่าไทยจำเป็นต้อง

เข้าร่วมกับญี่ปุ่นเพราะไม่สามารถต้านทานกองทัพญี่ปุ่นได้รวมทั้งไม่ได้รับความช่วยเหลือจากประเทศสัมพันธมิตรที่ปรากฏใน *Siam: The Crossroads* ถูกอ้างอิงอย่างกว้างขวางจากนักข่าวและนักวิชาการชาวไทยที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นแม้หนังสือไม่เคยแปลเป็นภาษาไทยก็ตาม ดังตัวอย่างที่กล่าวถึงไว้แล้วข้างต้น

หลังจากนั้นในปี ค.ศ. 1946 มีสารคดีพิมพ์ออกมาอีกสี่เรื่องภายในหนึ่งปี เรื่องแรกพิมพ์ในเดือนมกราคมเป็นผลงานของ Nichol Smith อดีตเจ้าหน้าที่ OSS ของสหรัฐอเมริกา ร่วมกับ Blake Clark เรียบเรียงและพิมพ์ *Into Siam: Underground Kingdom* ที่นิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกาที่กล่าวถึงไว้แล้วข้างต้น เดือนพฤษภาคม Rohan D. Rivett อดีตเชลยศึกชาวออสเตรเลียที่อยู่ในค่ายก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่าพิมพ์อัตชีวประวัติในชื่อเรื่อง *Behind Bamboo: Hell on the Burma Railway* ที่ซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย เดือนกรกฎาคม John Coast อดีตเชลยศึกชาวอังกฤษที่อยู่ในค่ายก่อสร้างทางรถไฟไทย-พม่าพิมพ์อัตชีวประวัติในชื่อ *Railroad of Death* ที่ลอนดอน ประเทศอังกฤษ เดือนสิงหาคม *Behind Bamboo* ของ Rohan D. Rivett พิมพ์ใหม่อีกครั้งที่ลอนดอน ประเทศอังกฤษ พร้อมกับที่ Sir Wilfrid Selwyn Kent Hughes อดีตเชลยศึกชาวออสเตรเลียพิมพ์บันทึกความทรงจำในชื่อ *Slaves of the Samurai* ที่เมลเบิร์น ประเทศออสเตรเลีย โดยหลังจากนี้ไม่มีสารคดีภาษาอังกฤษเล่มใหม่เผยแพร่ออกมา

กระทั่งถึงต้นทศวรรษ 1950 หนังสือสารคดีภาษาอังกฤษที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสงครามในไทยจึงถูกทยอยพิมพ์อีกครั้งซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นบันทึกของอดีตเชลยศึกชาวออสเตรเลีย เริ่มจาก *Slaves of the Sons of Heaven: The Personal Story of Australian Prisoner of the Japanese during the year 1942-1945* ของ Roy Whitecross อดีตเชลยศึกชาวออสเตรเลียที่ถูกจับที่สิงคโปร์และถูกส่งมาทำงานในค่ายก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า หนังสือเล่มนี้พิมพ์ที่ซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลียในปี ค.ศ. 1951 ตามมาด้วยเรื่อง *The Naked Island* ของ Russell Braddon อดีตเชลยศึกชาวออสเตรเลียซึ่งถูกจับที่สิงคโปร์และถูกส่งมาที่ค่ายก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่าเช่นเดียวกับ Whitecross หนังสือเล่มนี้พิมพ์ที่ลอนดอนประเทศอังกฤษในปี ค.ศ. 1952 และได้รับความนิยมมากเป็นพิเศษ

หนังสือบันทึกความทรงจำอีกสองเล่มต่อมาแม้เนื้อหาไม่เกี่ยวกับไทยโดยตรงแต่จะช่วยให้เข้าใจบรรยากาศความนิยมในหนังสือประเภทบันทึกประสบการณ์สงครามในโลกภาษาอังกฤษที่เชื่อมต่อกันระหว่างลอนดอน นิวยอร์ก ซิดนีย์ และเมลเบิร์นชัดเจนขึ้นคือเรื่อง *White Coolies* ของ Wilfred Betty Jeffrey พิมพ์ที่ซิดนีย์ในปี ค.ศ. 1954 และพิมพ์อีกครั้งที่นิวยอร์กในปี ค.ศ. 1955 ส่วนเรื่อง *While History Passed* ของ Jessie Simons พิมพ์ที่เมลเบิร์นในปี ค.ศ. 1954 บันทึกประสบการณ์สองเล่มนี้เป็นของอดีตเชลยศึกผู้หญิงโดยทั้งสองถูกกองทัพญี่ปุ่นควบคุมอยู่ที่ประเทศอินโดนีเซียในปัจจุบัน หนังสือเล่มสุดท้ายที่พิมพ์ขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 1960 คือเรื่อง *Miracle of the River Kwai* ของ Ernest Gordon อดีตเชลยศึกชาวสกอตแลนด์สังกัดกองทัพอังกฤษที่ใช้ชีวิตในค่ายก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า โดยพิมพ์ครั้งแรกที่นิวยอร์ก ในปี ค.ศ. 1962 และพิมพ์ใหม่อีกครั้งที่ลอนดอนในปี ค.ศ. 1963

หนังสือสารคดีภาษาอังกฤษทั้งเก้าเล่มนี้มีเพียงสองเล่มเท่านั้นที่แปลเป็นภาษาไทย คือ *Into Siam: Underground Kingdom* และ *Railroad of Death* โดยแปลครั้งแรกในปี ค.ศ. 1947 หรือเพียงหนึ่งปีหลังวางจำหน่ายในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ โดยผู้แปลคนเดียวกันคือ นายแพทย์ สัน สุวงศ์ อดีตแพทย์ทหาร

ประจำกองทัพบกและจัดพิมพ์โดยไทยเซมมทั้งสองเล่ม *Into Siam: Underground Kingdom* มีการแปลอีกสำนวนในระยะเวลาใกล้เคียงกันมากโดยเอก วิสกุล นักข่าวชื่อดัง ดังที่กล่าวถึงไว้แล้วข้างต้นว่าหนังสือแปลสองเล่มนี้เผยแพร่ในช่วงก่อนรัฐประหารของพลโทผิน

Into Siam: Underground Kingdom หรือในชื่อภาษาไทยว่า *สู่สยามประเทศใต้ดิน* เป็นหนังสือที่บอกเล่าเรื่องราวของ Smith นักเขียนชาวอเมริกันที่ทำงานให้กับ OSS โดยได้รับเลือกให้เข้าร่วมภารกิจนี้เนื่องจากก่อนหน้านี้เคยเขียนหนังสือชื่อ *Burma Road: The Story of the World's Most Romantic Highway* โดย OSS เห็นประโยชน์จากประสบการณ์ของ Smith ในการเดินทางทางบกจากพม่าไปยังจีนตอนใต้ ประสบการณ์นี้ถือว่าเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของนายทหารเสรีไทยที่ผ่านการฝึกอบรมจาก OSS ซึ่งเป็นนักศึกษาไทยระดับบัณฑิตศึกษาที่ได้รับทุนคิงส์และศึกษาอยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกา นักศึกษากลุ่มนี้มีจำนวนยี่สิบคนและถูกส่งมายังไทยเพื่อทำงานด้านวิทยุสื่อสาร ภารกิจนี้ยากและมีความไม่แน่นอนสูงเนื่องจาก ม.ร.ว.เสนีย์ อัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกาไม่สามารถให้คำตอบที่แน่ชัดได้ว่าจะหาที่หลบภัยให้กับ Smith และเจ้าหน้าที่เสรีไทยได้หรือไม่

กลุ่มของ Smith เข้ามาในไทยได้สำเร็จเมื่อต้นปี ค.ศ. 1945 และอาศัยอยู่ที่สำนักงานใหญ่ของขบวนการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศ (วังสวนกุหลาบ) อย่างสุขสบายแม้ว่าไทยจะมีทหารญี่ปุ่นประมาณ 120,000 นาย โดยประมาณครึ่งหนึ่งอยู่ในกรุงเทพก็ตาม สิ่งนี้เป็นไปได้เพราะผู้นำขบวนการใต้ดินประกอบด้วยบุคคลที่ดำรงตำแหน่งระดับสูงในรัฐบาลมีทั้งผู้บัญชาการตำรวจ รัฐมนตรี และผู้บัญชาการทหาร จึงหลีกเลี่ยงการตรวจจับโดยทหารญี่ปุ่นได้ Smith ได้พบปะสนทนากับผู้สำเร็จราชการปรีดีหลายครั้ง ช่วงเวลาที่ตึงเครียดที่สุดคือตอนที่ผู้สำเร็จราชการร้องขอให้ OSS อนุญาตให้กองกำลังใต้ดินของไทยต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่นในทันที แต่นโยบายของฝ่ายสัมพันธมิตรคือกองกำลังใต้ดินของไทยต้องรอจนกว่ากองกำลังของลอร์ดหลุยส์ เมานท์แบตเทนบุกไทย แต่ตราบนานกระทั่งญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1945 กองทัพอังกฤษก็ไม่เคยบุกไทยเลย

จากเนื้อหาโดยย่อข้างต้นจะเห็นได้ว่า *สู่สยามประเทศใต้ดิน* ช่วยให้อาณาเขตเชื่อมโยงระหว่างไทยและประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรในระหว่างสงครามที่ถูกกล่าวถึงในหนังสือสารคดีภาษาไทยที่เผยแพร่ในช่วงเวลาเดียวกันชัดเจนขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ OSS จากสหรัฐอเมริกาที่ช่วยให้เสรีไทยจากนอกประเทศสามารถเชื่อมต่อการดำเนินงานเข้ากับขบวนการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศได้อย่างปลอดภัย ด้วยจุดเด่นนี้เองทำให้สารคดีภาษาไทยที่ผลิตขึ้นหลังจากนี้มักอ้างอิง *Into Siam: Underground Kingdom*

ความเชื่อมโยงกันอย่างหนาแน่นของเนื้อหาที่ปรากฏใน *Into Siam: Underground Kingdom* กับสารคดีภาษาไทยที่ผลิตขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1945 ถึงช่วงต้นทศวรรษ 1960 เทียบไม่ได้เลยกับสารคดีภาษาอังกฤษแปลไทยอีกเล่มที่พิมพ์ออกมาในปีเดียวกันอย่าง *Railroad of Death* หรือ *ทางรถไฟมรณะ* ในชื่อภาษาไทย หนังสือดัดแปลงมาจากบันทึกประจำวันของ John Coast นายทหารอังกฤษสังกัดกองพันที่มีเป้าหมายไปปฏิบัติการที่ตะวันออกกลาง แต่ถูกเปลี่ยนเส้นทางไปยังสิงคโปร์ภายหลังจากญี่ปุ่นบุกเนื้อหาทั้งหมดครอบคลุมประสบการณ์ตั้งแต่วันที่กลายเป็นเชลยศึกจนกระทั่งสิ้นสุดสงคราม (โคสต์, 2490)

หน่วยของ Coast ถึงสิงคโปร์เมื่อวันที่ 29 มกราคม ค.ศ. 1942 หรือเพียงไม่นานก่อนที่สิงคโปร์จะยอมจำนนแก่กองทัพญี่ปุ่นในวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1942 ชีวิตในฐานะเชลยศึกที่สำนักงานใหญ่ The Allied POW ที่ซางจี สิงคโปร์ ก่อนข้างดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับสภาพที่ต้องเผชิญในค่ายก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า หน่วยของ Coast ออกเดินทางจากสิงคโปร์เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม ค.ศ. 1942 ชีวิตแสนโหดร้ายเริ่มต้นขึ้นเมื่อมาถึงบ้านโป่งและสิ้นสุดลงเมื่อทางรถไฟสร้างเสร็จกลางเดือนตุลาคม ค.ศ. 1943 เรื่องราวของ Coast แสดงให้เห็นภาพชีวิตของเชลยศึกได้อย่างชัดเจนผ่านสายตาของนายทหารคนหนึ่งซึ่งมีชีวิตในค่ายที่ดีกว่าพลทหารและแรงงานบังคับจากชาวและมลายา (โคสต์, 2490)

แม้ว่าเรื่องราวของเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรที่ทางรถไฟสายมรณะจะเป็นเนื้อหาที่พบได้มากที่สุด ในสารคดีภาษาอังกฤษที่ตีพิมพ์เชื่อมต่อกันระหว่างลอนดอน นิวยอร์ก ซิดนีย์ และเมลเบิร์นในช่วงทศวรรษแรกภายหลังสงครามดังที่ไรรายละเอียดไว้แล้วข้างต้น แต่เนื่องจากเรื่องราวของเชลยศึกที่ตกทุกข์ได้ยากในค่ายก่อสร้างทางรถไฟที่จังหวัดกาญจนบุรีภายใต้การควบคุมของกองทัพญี่ปุ่นซึ่งรัฐบาลไทยเป็นพันธมิตรด้วยนั้นไปด้วยกันได้แบบไม่แนบเนียนกับคำอธิบายฉบับทางการที่ยอมรับร่วมกันระหว่างไทยกับฝ่ายสัมพันธมิตร เรื่องราวของเชลยศึกที่ทางรถไฟสายไทย-พม่าจึงค่อนข้างห่างเหินจากสารคดีภาษาไทยที่เผยแพร่ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน และน่าสังเกตว่าสารคดีของไทยไม่กล่าวถึงทางรถไฟสายมรณะเลย

การที่สารคดีของไทยไม่กล่าวถึงทางรถไฟสายไทย-พม่าทั้งที่มีฉบับแปลไทยของ *Railroad of Death* พิมพ์ออกมาแล้วในปี 1947 ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่รัฐบาลจอมพลแปลกัดตั้งขึ้นชื่อทางรถไฟสายนี้จากอังกฤษ อันเป็นเหตุให้ ม.ล.กรี เดชาดิวงศ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมในขณะนั้นออกตรวจเส้นทางเพื่อนำมาฟื้นฟูใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจต้องประสบอุบัติเหตุเสียชีวิตบนเส้นทางรถไฟ จนกลายเป็นข่าวใหญ่ประจำปี อาจมีสาเหตุจากการที่รัฐบาลไทยยังอยู่ระหว่างการชดเชยค่าเสียหายแก่ฝ่ายสัมพันธมิตรตามความตกลงสมบูรณแบบกับบริเตนใหญ่และอินเดีย ค.ศ. 1946 และ ความตกลงสันติภาพกับออสเตรเลีย ค.ศ. 1946 ซึ่งการชดเชยนี้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับทางรถไฟสายไทย-พม่าอย่างลึกซึ้ง พยานวัตถุที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือสุสานสงครามของสัมพันธมิตรซึ่งในช่วงทศวรรษ 1940 ยังคงมีกระจายอยู่หลายแห่งไม่ใช่แค่ที่จังหวัดกาญจนบุรีอย่างในปัจจุบัน (Ratchatapattanukul, 2024, pp. 91-94)

จากรายละเอียดเกี่ยวกับหนังสือสารคดีภาษาอังกฤษที่เผยแพร่ระหว่าง ค.ศ. 1945 ถึงต้นทศวรรษ 1960 จะเห็นได้ว่าในช่วงทศวรรษแรกภายหลังสงครามยุติ แม้ประสบการณ์ของอดีตเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรในค่ายก่อสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่าเป็นเรื่องเล่าที่แพร่หลายในโลกรวบรวมภาษาอังกฤษ แต่มีเพียง *Railroad of Death* เล่มเดียวเท่านั้นที่ถูกแปลเป็นภาษาไทย อีกทั้งไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของวงจรเรื่องเล่าและการอ้างอิงในตลาดหนังสือสารคดีของไทยเหมือน *Into Siam: Underground Kingdom* ซึ่งเป็นหนังสือภาษาอังกฤษเพียงเล่มเดียวที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ OSS ของสหรัฐอเมริกาแต่กลับได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากวงวรรณกรรมไทย

เมื่อพิจารณาช่วงเวลาหนังสือทั้งสองเล่มเผยแพร่ทั้งภาษาอังกฤษและภาษาไทยคือระหว่าง ค.ศ. 1946 ถึง ค.ศ. 1947 ซึ่งขณะนั้นไทยยังคงอยู่ภายใต้เงื่อนไขการชดเชยให้แก่บริเตนใหญ่ อินเดีย และ

ออสเตอร์เลีย ขณะเดียวกันสหรัฐอเมริกา ก็เพิ่มบทบาทมากขึ้นในไทยแทนที่บทบาทของอังกฤษที่กลายเป็นความหลังไปแล้ว บริบทเช่นนี้ทำให้มีการเมืองเรื่องการแปลที่ปรากฏในสารคดีทั้งสองเล่มชัดเจนขึ้น กล่าวคือ *Into Siam: Underground Kingdom* ให้ภาพของเจ้าหน้าที่ OSS สหรัฐอเมริกาในฐานะพี่เลี้ยงมากประสบการณ์ของเด็กหนุ่มชาวไทยหัวใจเสรี ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทใหม่ของสหรัฐอเมริกาที่กำลังจะเกิดขึ้นในไทย ปรากฏการณ์นี้คล้ายกับที่วรรณกรรมภาษาฝรั่งเศสหลายเล่มเกี่ยวกับขบวนการใต้ดินต่อต้านนาซีและรัฐบาลวิชีถูกแปลเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์ที่นิวยอร์กและลอนดอนอย่างต่อเนื่องเพื่อการสร้างความเห็นอกเห็นใจต่อสถานภาพของฝรั่งเศสระหว่างสงครามในสังคมประเทศภาษาอังกฤษภายหลังสงคราม (Kershaw, 2019) นอกจากนั้นการแปลและอ้างอิง *Into Siam: Underground Kingdom* ช่วยสร้างความทรงจำข้ามพรมแดนเพื่อปูทางให้แก่การเพิ่มบทบาทของกองทัพสหรัฐอเมริกาในไทย

5. สรุป

ภายหลังสงคราม แม้ *Bridge on the River Kwai* จะเป็นภาพยนตร์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สองในสังคมโลกภาษาอังกฤษ แต่เรื่องราวเกี่ยวกับเชลยศึกสัมพันธมิตรบนทางรถไฟสายมรณะไม่เป็นที่รับรู้มากนักในสังคมไทย ณ ช่วงเวลาเดียวกัน สิ่งนี้เห็นได้จากการที่ฉบับแปลไทยของ *Railroad of Death* ดูเหมือนจะไม่มีตำแหน่งแห่งที่ในตลาดหนังสือสารคดีภาษาไทยในช่วงปลายสงครามถึงต้นทศวรรษ 1960 มากนัก กว่าที่เรื่องราวเกี่ยวกับเชลยศึกสัมพันธมิตรจะมีที่ทางในวัฒนธรรมความทรงจำร่วมข้ามพรมแดนระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรก็ล่วงเข้าสู่ต้นทศวรรษ 1960 ภายหลังจากที่ประชุมคณะกรรมการองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อ.ส.ท. หรือการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในปัจจุบัน) เมื่อ 11 มีนาคม ค.ศ. 1964 เห็นชอบโครงการจัดนำเที่ยวโดยทางรถไฟไปสะพานข้ามแม่น้ำแคว และสุสานสัมพันธมิตรเป็นครั้งแรก เพื่อผลักดันให้จังหวัดกาญจนบุรีเป็นจุดหมายปลายทางสำหรับนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศ (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2507; Ratchatapatthakul, 2024, pp. 95-98)

การเปิดตัวอย่างไม่เป็นทางการของสุสานทหารสัมพันธมิตรสุสานดาชาวโลกผ่านภาพเคลื่อนไหวการเสด็จเยือนสุสานของ Princess Beatrix of The Netherlands ที่ปรากฏในภาพยนตร์ข่าวของ British Pathé (1962) ตลอดจนการเปิดตัวอย่างไม่เป็นทางการของทางรถไฟสายมรณะสุสานดาชาวไทยในปี ค.ศ. 1963 ผ่านภาพยนตร์ข่าวของช่อง 4 เรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของพระราชวงศ์ไทยไปยังสถานีน้ตกซึ่งเป็นสถานีปลายทางของทางรถไฟในช่วงปลายเดือนตุลาคม ค.ศ. 1963 นั้น (บริษัท ไทยโทรทัศน์ จำกัด, 2506) น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงความพร้อมของสุสานทหารสัมพันธมิตรและทางรถไฟสายไทย-พม่าที่กลับมาเปิดใช้งานอีกครั้งหนึ่งภายใต้ภารกิจด้านการท่องเที่ยว

เรื่องเล่าพื้นฐานที่ประกอบสร้างมาตั้งแต่ ค.ศ. 1945 พร้อมแล้วที่จะถ่ายทอดสู่สังคมไทยเมื่อภาพยนตร์เรื่อง *Bridge on the River Kwai* กลับมาฉายในไทยอีกครั้งในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1964 หรือราวหนึ่งปีก่อนที่สหรัฐอเมริกาจะส่งทหารเข้าร่วมในสงครามเวียดนาม ณ เวลานั้น เรื่องเล่าของเชลยศึกสัมพันธมิตรยังคงปรากฏอยู่อย่างเลื่อนลางในความทรงจำข้ามพรมแดนระหว่างไทยกับฝ่ายสัมพันธมิตร ความเลื่อนลางนี้ทำให้เรื่องเล่าพื้นฐานของรัฐไทยยังคงดำรงอยู่ได้โดยแทบไม่ถูกตั้งคำถามตลอดสองทศวรรษ

ที่ผ่านมา และความแตกต่างของความทรงจำข้ามพรมแดนลักษณะนี้ยังคงดำรงอยู่ในทางรถไฟสายไทย-พม่า จนถึงปัจจุบันดังที่งานศึกษาหลายชิ้นที่กล่าวถึงไว้ข้างต้นได้ตั้งข้อสังเกตไว้ (Arrunnapaporn, 2008; Beaumont & Witcomb, 2015)

จากการวิเคราะห์สารคดีเท่าที่รวบรวมได้จะเห็นได้ว่าความทรงจำข้ามพรมแดนระหว่างไทยกับ สัมพันธมิตรมีลักษณะการไหลเวียนที่ไม่สม่ำเสมอ ในขณะที่โลกภาษาอังกฤษให้ความสำคัญกับเรื่องเล่า ของเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรบนเส้นทางรถไฟสายไทย-พม่า สังคมไทยเน้นให้ความสนใจกับเรื่องราวของ ปฏิบัติการไต่ดินต่อต้านญี่ปุ่นและขบวนการเสรีไทย ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มการเมืองหลัก ภายในประเทศและความเป็นพันธมิตรด้านความมั่นคงที่กำลังก่อตัวขึ้นจากสงครามที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สารคดีที่ขยายความคำอธิบายฉบับทางการทั้งแบบที่เน้นปัจจัยภายในประเทศและเน้นมิติจิตใจ ของสัมพันธมิตรนั้นแม้จะสะท้อนความตึงเครียดทางการเมืองภายใน แต่ก็ไม่ขัดแย้งกับจุดยืนของประเทศ ฝ่ายสัมพันธมิตร คุณสมบัตินี้เปิดพื้นที่ให้ผู้เขียนซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้มีประสบการณ์ตรงในช่วงสงคราม สามารถสร้างเรื่องเล่าของตนเองให้สอดคล้องกับเรื่องเล่าพื้นฐานฉบับทางการ นักเขียนเหล่านี้ไม่เพียง เรียนรู้เรื่องเล่าที่แพร่หลายในโลกภาษาอังกฤษ แต่ยังคัดเลือกความทรงจำที่สนับสนุนเป้าหมายของตน เช่น เรื่องราวของเจ้าหน้าที่ OSS หรือความคิดเห็นของเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ เพื่อนำมา เสริมความน่าเชื่อถือ ขณะเดียวกันก็ละเลยเรื่องราวของเชลยศึกสัมพันธมิตรบนเส้นทางรถไฟสายไทย-พม่า ซึ่งอาจเชื่อมโยงกับแนวคิดต่อต้านจักรวรรดิตะวันตกที่เคยปรากฏในสังคมไทย เช่นเดียวกับที่ ม.ร.ว.เสนีย์ เลือกกล่าวถึงข้อพิพาทพรมแดนกับอินโดจีนของฝรั่งเศสอย่างระมัดระวัง

ดังนั้น กรณีของไทยชี้ให้เห็นว่ารัฐขนาดเล็กมิได้เป็นเพียงผู้รับความทรงจำจากภายนอกอย่าง เงื่องชาแต่ได้คัดสรรความทรงจำที่แพร่หลายในโลกภาษาอังกฤษให้สอดคล้องกับบริบททางการเมืองและ ภูมิรัฐศาสตร์หลังสงครามแทนการผลิตซ้ำเรื่องเล่าที่เป็นกระแสหลักในวัฒนธรรมความทรงจำของ โลกภาษาอังกฤษโดยตรง ทั้งนี้เพื่อให้เรื่องเล่าพื้นฐานหลังสงครามช่วยตั้งคำถามความทรงจำที่นำไปสู่ ความสัมพันธ์ใหม่ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของภูมิรัฐศาสตร์ในเอเชียหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

เอกสารอ้างอิง/References

- กรมโฆษณาการ. (2484). *กติกาสัญญาพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น*. โรงพิมพ์พานิช
ศุภผล.
- กองอำนวยการสันติภาพ. (2488-2489). การฉลองสันติภาพ (เอกสารจดหมายเหตุ เลขที่ สร.0201.98/55).
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- โคสต์, เจ. (2490). *ทางรถไฟมฤตยู* (ส. ส. สุวงศ์, ผู้แปล). ไทยเชม. (ต้นฉบับพิมพ์ปี 1946).
- จุลจักรพงษ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2496). *เกิดวังปารุสก์ เล่ม 3 สมัยยุทธภัย*. จำหน่ายอุดม.
- ชลอ ศรีสรากร. (2489). *สันติบาลใต้ดิน*. จำหน่ายอุดม.
- ชาย ไชยกาล. (2498). *ไทยรบจนสุดใจขาดดิน*. โรงพิมพ์พานิชกิจ.
- ชีวลีสิทธิ์ บุญยเกียรติ. (2556). พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และ การเยียวยา: สองเรื่องเล่าที่แตกต่างว่า
ด้วยทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2. *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา*,
32(1), 56-86. <https://socanth.tu.ac.th/wp-content/uploads/2015/02/JSA-32-1-chewasit.pdf>
- ดิเรก ชัยนาม. (2560). *ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2*. ศรีปัญญา.
- นิภาพร รัชตพัฒน์กุล. (2567). ค่ายกักกันชนศัตรูกรุงเทพฯ ค.ศ. 1941-1945: การรักษามนุษยธรรมใน
ภาวะสงคราม. *วารสารอักษรศาสตร์และไทยศึกษา*, 46(3), 1-22. <https://doi.org/10.69598/artssu.2024.3850>
- เนตร เขมะโยธิน. (2510). *งานใต้ดินของพันเอกโยธิน*. ผดุงศึกษา.
- บริษัท ไทยโทรทัศน์ จำกัด. (27 ตุลาคม 2506). *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและ
พระราชวงศ์เสด็จประพาสน้ำตกเขาพัง จังหวัดกาญจนบุรีโดยทางรถไฟ* [ภาพยนตร์ข่าว].
D1-02271-53. หอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน).
- เบอร์นส์, เจ. เอฟ. (2511). แดงการณของรัฐมนตรีต่างประเทศ เจมส์ เอฟ. เบอร์นส์, 20 สิงหาคม 2488.
ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณสง่า วรณดิษฐ์ ณ สุสานวัดเทพศิรินทราวาส 17
กันยายน 2511* (น. 159-160). โรงพิมพ์การศาสนา.
- ป. อินทปาลิต. (2547). *ฉลองสันติภาพ*. แพรว.
- ปรีชา ดำนตระกุล. (2492). *นายกคงกับแม่ทัพญี่ปุ่น*. โรงพิมพ์ยิ้มศรี.
- แปลก พิบูลสงคราม. (2559). การร่วมมือและต่อต้านญี่ปุ่นสมัยสงคราม. ใน *มานพ ทิพย์โอสถ
(บรรณาธิการ). เบื้องแรกประชาธิปไตย 2: บันทึกความทรงจำของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์สมัย
พ.ศ. 2475-2500* (น. 143-163). สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย.
- พงษ์พรหม จักรพันธุ์, ม.ร.ว. (2514). *ภาพชีวิตประวัติ พันโท ม.ร.ว. พงษ์พรหม จักรพันธุ์*. โรงพิมพ์กรม
สารบรรณทหารอากาศ.
- ประกาศ สันติภาพ. (16 สิงหาคม 2485). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 62 ตอนที่ 44. หน้า 503-506.
<https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2488/A/044/503.PDF>

- มนตรี เทชะมนันต์. (2539). *เชียงหวาย: การก่อตัวขององค์กรนำชาวจีนในสังคมไทย (พ.ศ. 2452-2460)* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มัลลย์ ชูพันธ์. (2544ก). *บันทึกจอมพล: สัมภาษณ์จอมพล ป. พิบูลสงคราม*. กระโจม ปร.
- มัลลย์ ชูพันธ์. (2544ข). *X.O. Group*. กระโจม ปร.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. (2513). หลังฉากประกาศสงคราม. ใน *อนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นางอัมพร กลิ่นนอดุณ ณ เมรุวัดแค ตำบลตลาด อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ วันอาทิตย์ที่ 6 ธันวาคม 2513* (น. 94-127). โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สังข์ พันธ์น้อย. (2499). *ความนึกในทรงชัง*. เสถียรภาพ.
- สุพจน์ ตำนตรกูล. (2545). คำนำ. ใน *คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล (บรรณาธิการ), คำให้การต่อศาลอาชญากรรมสงคราม: เอกสารประวัติศาสตร์* (น. 1-25). คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล.
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2511). คำปราศรัยทางวิทยุกระจายเสียงของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เนื่องในวาระดิถีขึ้นปีใหม่ คำนวณที่ 31 ธันวาคม 2488. ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณสง่าวรรณดิษฐ์ ณ สุสานวัดเทพศิรินทราวาส 17 กันยายน 2511* (น. 151-155). โรงพิมพ์การศาสนา.
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2513). ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-อเมริกาในระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ 2. ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณสง่าวรรณดิษฐ์ ณ สุสานวัดเทพศิรินทราวาส 17 กันยายน 2511* (น. 65-87). โรงพิมพ์การศาสนา.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2507). คณะกรรมการ อ.ส.ท. [เอกสารจดหมายเหตุ เลขที่ ศธ 0701.9.10.91/4]. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- Arrunnapaporn, A. (2008). *Interpretation management of atrocity heritage of the 'Death Railway' of the River Kwai and its associations* [Doctoral dissertation]. Silpakorn University.
- Arrunnapaporn, A. B. (2012). Atrocity heritage tourism at the "Death Railway". *Journal of the Siam Society*, 100, 256-268. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/pub_jss/article/view/158314?utm_source=chatgpt.com
- Australia and Siam. (1942, March 12). *Townsville Daily Bulletin*. <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/63559574>
- Beaumont, J., & Witcomb, A. (2015). The Thai-Burma railway: Asymmetrical and transnational memories. In C. Twomey & E. Koh (Eds.), *Pacific war: Aftermaths, remembrance and culture* (pp. 67-87). Routledge.
- Boggett, D. (2000). Notes on the Thai-Burma railway Part I: "The Bridge on the River Kwai"—The movie. *Journal of Kyoto Seika University*, 19, 111-133.

- British Pathé. (1946). *Military parade in Bangkok (1946)* [Video]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=5jBPb78lh8E>
- British Pathé. (1962). *Princess Beatrix rides elephant—India* [Video]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=d2GYYj-nr8Y>
- Darling, F. C. (1963). British and American influence in post-war Thailand. *Journal of Southeast Asian History*, 4(1), 97-111. <https://doi.org/10.1017/S0217781100000788>
- Hashimoto, K. (2022). *Constructing the Burma–Thailand Railway: The war crimes trials and the shaping of an episode of WWII* [Doctoral dissertation, SOAS University of London]. SOAS Research Repository. <https://doi.org/10.25501/SOAS.00037061>
- Husa, L. C. (2023). Disneyfying atrocities: Cultures and politics of remembering the Thai–Burma Death Railway: An analysis of Thai dark tourism. *Journal of Language and Culture*, 42(1), 63-90. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JLC/article/view/269978>
- Igarashi, Y. (2000). *Bodies of memory: Narratives of war in postwar Japanese culture, 1945–1970*. Princeton University Press.
- Kershaw, A. (2019). *Translating war: Literature and memory in France and Britain from the 1940s to the 1960s*. Palgrave Macmillan.
- Lennon, J. (2018). Kanchanaburi and the Thai–Burma Railway: Disputed narratives in the interpretation of war. *International Journal of Tourism Cities*, 4(1), 140-155. <https://doi.org/10.1108/IJTC-06-2017-0033>
- Prasannam, N. (2018). *Mnemonic communities: Politics of World War II memory in Thai screen culture* [Doctoral dissertation, University of St Andrews]. St Andrews Research Repository. <https://doi.org/10.17630/10023-12247>
- Ratchatapattanukul, N. (2020, December 5). *The Second World War memories on the Thai Peace Day* [Paper presentation]. Re-examining Asia-Pacific War Memories: Towards a Cross-Textual, Global Dialogue, International Research Centre for Japanese Studies (Nichibunken), Kyoto, Japan.
- Ratchatapattanukul, N. (2024). War cemeteries and the Thai–Burma railway: The construction of collective memories of the Asia Pacific War in Thailand. *British Journal for Military History*, 10(2), 81-99. <https://doi.org/10.25602/GOLD.bjmh.v10i2.1814>
- Raymond, G. V. (2018). Mnemonic hegemony, spatial hierarchy and Thailand's official commemoration of the Second World War. *Southeast Asia Research*, 26(2), 176-193. <https://doi.org/10.1177/0967828X18773607>

- Scholz, A.-M. (2008). The Bridge on the River Kwai (1957) revisited: Combat cinema, American culture and the German past. *German History*, 26(2), 219-250. <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghn004>
- Tarling, N. (1978). Atonement before absolution: British policy towards Thailand during World War II. *Journal of the Siam Society*, 66(1), 22-65. https://thesiamsociety.org/wp-content/uploads/1978/03/JSS_066_1d_Tarling_AtonementBeforeAbsolutionBritishPolicyTowardsThailandDuringWW2.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Trefalt, B. (2016). The French prosecution at the IMTFE: Robert Oneto, Indochina and the rehabilitation of French prestige. In K. V. Lingen (Ed.), *War crimes trials in the wake of decolonization and Cold War in Asia, 1945-1956: Justice in time of turmoil* (pp. 51-67). Palgrave Macmillan.